

Gospodarski utjecaj trgovačkih puteva na primjeru Puta Svile i Kraljevog puta

---

Žuglić, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:720634>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Martina Žuglić

**GOSPODARSKI UTJECAJ
TRGOVAČKIH PUTEVA NA PRIMJERU
PUTA SVILE I KRALJEVOG PUTA**

DIPLOMSKI RAD

ZAGREB, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

Martina Žuglić

**GOSPODARSKI UTJECAJ
TRGOVAČKIH PUTEVA NA PRIMJERU
PUTA SVILE I KRALJEVOG PUTA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Eva Katarina Glazer

ZAGREB, 2022.

SAŽETAK

Trgovački putevi kroz čitavu povijest su način razmjene mnogobrojnih materijalnih dobara, ali i kulture, religije i znanja. Kroz razne kopnene i morske puteve ta dobra su se razmjenjivala između područja koja se međusobno nalaze na velikim udaljenostima. Put svile najpoznatiji je trgovački put na području Euroazije, a samom razvoju puta često su doprinosile vladajuće dinastije. Njime se spajala Kina sa središnjom Azijom te Sredozemljem, a trgovalo se raznim dobrima; od zlata, dragog kamenja, do papira, svile, raznih začina itd. Poznata imena koja se vežu uz Put svile su Ferdinand von Richthofen; njemački geograf koji je osmislio ime te Marko Polo; najpoznatiji istraživač čije se ime veže uz put. Osim trgovinske razmjene staze Puta svile koristile su se i u svrhe vojnih pohoda Huna, Avara te Mongola. Kraljev put je ruta koja povezuje Siriju sa Akapskim zaljevom te je jedan od najstarijih korištenih ruta na svijetu. Spominje ga i Biblija pri opisu puta Izraelaca prema Obećanoj zemlji. Kraljev put povezuje gradove poput Petre, Madabe, Al-Karaka, Al-Talilaha, Al-Shawbaka itd, te su se duž puta nekada obavljale trgovačke razmjene. Danas, staze i gradovi duž Puta svile i Kraljevog puta su popularne turističke atrakcije te su na putu obnove, razvoja i ponovnog povezivanja na gospodarskom, ekonomskom, kulturnom i političkom polju.

Ključne riječi: *trgovački putevi, Put svile, Euroazija, Kina, svila, Ferdinand von Richthofen, Marko Polo, dinastije, Kraljev put, Biblija, Obećana zemlja, Petra, turizam, gospodarstvo*

SUMMARY

Throughout history, trade routes have been a way of exchanging numerous material goods, but also culture, religion and knowledge. Through various land and sea routes, these goods were exchanged between areas located at great distances from each other. The Silk Road is the most famous trade route in Eurasia, and ruling dynasties often contributed to the development of the road itself. It connected China with Central Asia and the Mediterranean, and various goods were traded; from gold, precious stones, to paper, silk, various spices, etc. Famous names associated with the Silk Road are Ferdinand von Richthofen; the German geographer who coined the name and Marco Polo; the most famous explorer whose name is associated with the road. In addition to trade, the Silk Road routes were also used for military campaigns by the Huns, Avars and Mongols. The King's Highway is the route that connects Syria with the Gulf of Aqaba and is one of the oldest used routes in the world. The Bible also mentions it when describing the path of the Israelites to the Promised Land. The King's Highway connects cities such as Petra, Madaba, Al-Karak, Al-Talilah, Al-Shawbak, etc., and trade exchanges used to take place along the road. Today, the routes and cities along the Silk Road and the King's Highway are popular tourist attractions and are on the way to restoration, development and reconnection in the economic, economic, cultural and political fields.

Key words: *trade routes, Silk Road, Eurasia, China, silk, Ferdinand von Richthofen, Marco Polo, dynasties, King's Highway, Bible, Promised Land, Petra, tourism, economy*

SADRŽAJ

1. UVOD.....	2
2. PUT SVILE – POVIJEST I ZNAČAJ.....	3
2.1. RAZVOJ I VRHUNAC PUTA.....	5
2.2. RAZDOBLJE MONGOLA I VAŽNOST MARKA POLA	22
2.3. PERZIJSKA KRALJEVSKA CESTA.....	28
3. KRALJEV PUT – RAZVOJ I ZNAČAJ.....	30
3.1. BIBLIJSKA POZADINA.....	32
3.2. POVIJEST RUTE.....	35
3.3. ARHEOLOŠKI ZNAČAJ.....	40
4. PUT SVILE I KRALJEV PUT U SUVREMENO DOBA.....	43
5. ZAKLJUČAK.....	46
6. POPIS ILUSTRACIJA.....	47
7. POPIS BIBLIOGRAFIJE.....	47

1. UVOD

Kroz ovaj rad bit će prikazan gospodarski utjecaj trgovačkih puteva s naglaskom na Put svile i Kraljev put. Ukratko će se pojasniti i politički, ekonomski te kulturni utjecaj puteva koji su uzajamno povezani s gospodarskim utjecajem. Spomenut će se važna središta na putevima i sirovine koje su se njima razmjenjivale. Trgovački putevi jedan su od najvažnijih načina razmjene znanja, kulture te raznih materijalnih dobara. Njima su stoljećima putovali i ljudi i roba.

Jedan od najpoznatijih trgovačkih puteva u povijesti je Put svile; put koji je stoljećima povezivao Kinu sa ostatkom svijeta. Preciznije, staze Puta svile poveznica su Kine sa središnjom Azijom i Sredozemljem te su se tim putem međusobno razmjenjivale razne ideje i trgovinska dobra poput životinja, začina, dragog kamenja itd. Mletački istraživač Marko Polo najpoznatiji je europski istraživač koji je putovao tim drevnim rutama, no on nije zaslužan za ime puta. Za imenovanje Puta svile zaslužan je njemački geograf Ferdinand von Richthofen koji je 1877. godine putovao tim rutama.¹ Velik dio područja vrlo je težak za putovanje ili je slabo prohodan (primjerice pustinja Taklimakan), no unatoč tome kroz povijest su se ipak razvile velike civilizacije poput Kine, Egipta, Perzije, Grčke ili Rima. Put svile se redovito koristio još od 130.g.pr.Kr., točnije od kada dinastija Han otvara razmjenu sa Zapadom, prestaje postojati 1453. godine kada Otomansko Carstvo obustavlja razmjenu sa Zapadom i zatvara sve rute. Zbog zatvaranja poznatih kopnenih staza došlo je do istraživanja morskih puteva i to se naziva „Dobom otkrića“. Zahvaljujući tome, dolazi do zauzimanja novih područja te širenja zapadne kulture i religije. Istovremeno su i druge nacije svojom kulturom utjecale na europsku kulturu.² Također, važna drevna ruta bio je i Kraljev put, jedan je od najduže korištenih puteva u svjetskoj povijesti. Ruta povezuje Siriju preko područja današnjeg Jordana sa Akapskim zaljevom, a sam put se spominje i u Bibliji. Povezivao je vrlo važne gradove i mjesta koja su i danas popularne turističke destinacije kao što su Petra, Madaba, planina Nebo, Kerak dvorac, rijeka Wadi Mujib itd. Najpoznatije ime koje se veže uz Kraljev put je ime rimskog cara

---

¹ *Hrvatska enciklopedija* s.v. „Put svile“. [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64249>], 19. kolovoz 2022.

² *World History Encyclopedia* s.v. „Silk Road“. [https://www.ancient.eu/Silk_Road/], 7. lipanj 2022.

Trajana. Car Trajan je put obnovio s ciljem uspostave bolje komunikacije i prijevoza između Bosre i Aqabe, te nakon toga put postaje poznat i pod nazivom „Via Nova Traiana“.³

Cilj rada je prikazati gospodarski utjecaj Puta svile i Kraljevog puta usporedbom stanja prije i tijekom njihova razvoja. Naglasit će se na koji je način trgovina tim putevima igrala ulogu u osnivanju i razvoju gradova. Određena mjesta postupno bi postala trgovačka središta ili pak središta proizvodnje određenih proizvoda, što bi naposljetku privlačilo sve veći broj stanovništva. Zahvaljujući toj kombinaciji (trgovina, proizvodnja i koncentracija velikog broja ljudi) došlo bi do osnivanja i razvijanja gradova. Prvi dio rada odnosi se na razvoj i vrhunac Puta svile. Kroz taj dio će se pokazati njegov gospodarski, politički i ekonomski utjecaj kroz kineske dinastije. Drugi dio rada odnosi se na Kraljev put gdje je istaknuta njegova biblijska pozadina te arheološka istraživanja, odnosno nalazišta koja su dokaz postojanja trgovine kroz jordansko područje. Treća cjelina rada odnosi se na obnovu i stanje spomenutih puteva u suvremeno doba. Metodologija rada bila je komparativna analiza dostupnih povijesnih izvora i literature koja se bavi navedenim putevima.

2. PUT SVILE – POVIJEST I ZNAČAJ

Put svile jedan je od najpoznatijih trgovačkih puteva koja je kroz povijest korištena kao ruta koja je spajala Kinu sa ostatkom svijeta. Mreža više tisuća kilometara raznih kopnenih i morskih puteva⁴ je bila središte razmjene znanja, ideja, robe, pa i ljudi (robova) još od 2. st. pr. Kr. pa sve do 16. st. Razmjena se vodila između Kine (istoka) te Europe, odnosno Zapada te je tako bila povezana sa središnjom Azijom te Sredozemljem (preko Perzije).⁵ Put je spajao niz gradova-oaza koji su se potezali od Chang'ana (danas Xi'an), koji je bio glavni grad za vrijeme dviju velikih kineskih dinastija: Han i Tang, pa prema zapadu kroz koridor Gansu. Na tome mjestu put se razdvaja kod Jiuquana i Dunhuanga te obilazi pustinju Takla Makan s obje strane obuhvaćajući sljedeće gradove: Anxi ili Hami, Turfan, Kueha i Aksa uz Tian Shan ili Nebeske planine na sjeveru, zatim Charkhlik, Niya, Khotan i Yarkand uz planine Kunlun na jugu, a ta dva kraka su se opet spajala u Kashgaru, zatim nastavljala kroz Kokand, Tashkent, Samarkand

---

³ *Encyclopaedia Britannica* s.v. „King's Highway“. [<https://www.britannica.com/topic/Kings-Highway>], 19. kolovoz 2022.

⁴ Riječ je o gotovo 8 000 km povezanih kopnenih i morskih puteva. NOVAK 2008: 49.

⁵ *Hrvatska enciklopedija* s.v. „Put svile“. [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64249>] 30. lipanj 2022.

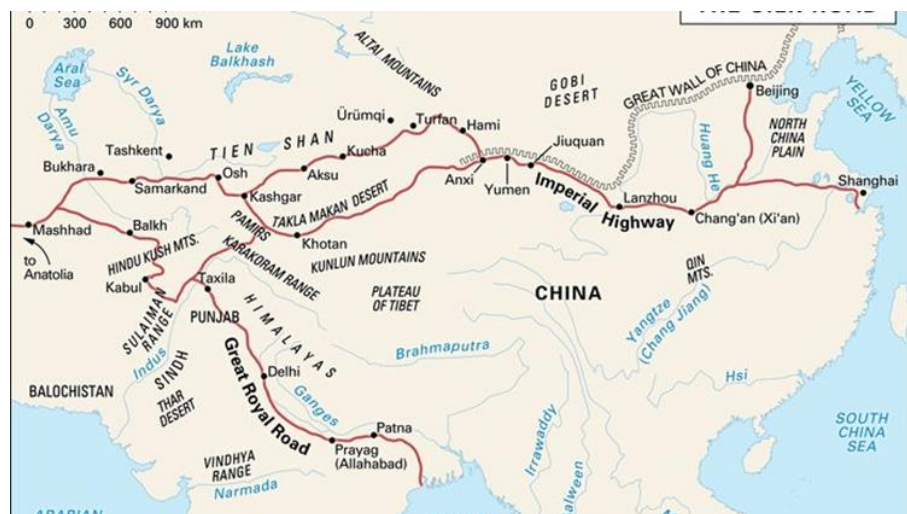

i Bakharu, sve do Sir-Darje i Amu-Darje.⁶ Velik dio ovih područja nije jednostavan za putovanje zbog velikih vrućina danju, niskih temperatura noću i nedostatka vode.

Poznati europski istraživač, Mlečanin Marko Polo putovao je tim rutama i detaljno je opisao kojim se dobrima trgovalo ovim cestama, no on nije imenovao ovu trgovačku rutu. Njemački geograf Ferdinand von Richthofen koji je tim stazama putovao 1877. godine zaslužan je za imenovanje ovog drevnog puta, a u svome djelu *Kina*⁷ osmislio je naziv *Seidenstrasse* ili *Seidenstrassen*, u prijevodu *Put*, odnosno *Putovi svile*.⁸ Sam naziv *Putovi svile* čini se više prikladan pošto je ipak riječ o mreži više kopnenih i morskih puteva, a ne isključivo jednom pravcu prema Europi.

Dobra koja su Marko Polo i Ferdinand Richthofen opisali da se njima trgovalo su sljedeća; smjer **zapad – istok**: konji, sedla, privezak za jahanje, vinova loza i grožđe, psi, ali i druge egzotične i domaće životinje, životinjska krzna i kože, med, razne sorte voća, stakleno posuđe, vunene deke, prostirke, tepisi, tekstil, zlato, srebro, deve, robovi, oružje i oklopi. Smjerom **istok – zapad** kretala se svila, čaj, drago kamenje, porculan, razni začini, bronca, zlatni artefakti, lijekovi, parfemi, riža, papir, barut, bojila i slonovača.⁹

Razmjena i trgovina navedenih dobara vršena je putem posrednika, odnosno nomadskih i stepskih naroda. Podatke o njima saznajemo zahvaljujući povijesnim piscima jačih i politički organiziranih

Slika 1. Karta Puta svile

susjednih zemalja, a oni su te narode nazivali Skitima, Sarmatima, Sakima, Hunima, Avarima, Sogdijancima, Hefalitima itd.¹⁰ Sogdijanci i Yueh-chi svojim su djelovanjem imali važan

⁶ SHANNESEY 2008: 124.

⁷ Kroz prvi svezak knjige prvi puta spominje naziv puta, a ubrzo održava i predavanje o putovima svile. Zahvaljujući njemu, dolazi do razvoja priča o Putevima svile, zgodama tijekom putovanja i raznim blagodatima poput svile, dragog kamenja, začina i životinja koje se razmjenjuju na tim stazama. ARP 2008: 23.

⁸ *World History Encyclopedia* s.v. „Silk Road”. [https://www.ancient.eu/Silk_Road/], 1. lipanj 2022.

⁹ *World History Encyclopedia* s.v. „Silk Road”. [https://www.ancient.eu/Silk_Road/], 1. lipanj 2022.

¹⁰ STOPIĆ, ĐURĐEVIĆ 2021: 155.

utjecaj na rani razvoj Puta svile. Sogdijanci su se nalazili na području između Amu-Darje i Sir-Darje (Transoksijana) te su međusobno surađivali sa Kinezima. Trgovina se kretala u oba smjera, Kina je davala svilu, a Sogdijanci konje iz Ferganske doline, popularnih i za vrijeme Han dinastije.¹¹ Unatoč tome što je Put svile smješten usred teško prohodnog područja, okružen pustinjom i planinama, oko njega su se nalazile visoko razvijene civilizacije: Kina, zatim Egipat, Perzija, Grčka i Rim s druge strane. Sirija i Perzija kontrolirale su trgovinu na tome području. Perzija je nadgledala područje Bliskog istoka sve do Indije i tu je imala monopol nad trgovinom sve do 330. g. pr. Kr. kada je to područje osvojio Aleksandar Makedonski. Iako nije dugo potrajala, grčka vlast je ipak ostavila svoj trag na tome području (jezik, mitologija i sl.). Područje se brzo razvijalo, što je privlačilo ljude s obiju strana, i sa Istoka i sa Zapada, zbog čega je ono i bilo primamljivo različitim vladarima. Grčku ostavštinu preuzela su sirijska plemena, a nakon njih narod Parti. Izmjena prevlasti se nastavlja te su na to područje došli narod Yueh-chi koje su sa matičnog područja potjerali Xiongnu (Huni). Yueh-chi su pleme indoeuropskog podrijetla koji su u Kinu dovodili žad i konje.¹²

Islamski geograf al- Muqaddasi ističe važnost određenih gradova i dobra koja su prodavali. Važnu ulogu u trgovini imala je urbana geografija Puta svile, odnosno trans-ekološke rute. Gradovi poput Chang'ana, Kashgara i Bukhara nalazili su se u neposrednoj blizini glavnih ruta, no to ne znači da su udaljeniji gradovi bili siromašniji (zahvaljujući posredničkoj trgovini). Tako je primjerice Bukhara prodavala kvalitetnu tkaninu, tepihe, bakrene lampe, opremu za konje itd., a jedan od udaljenijih gradova Shash (danas Tashkent) prodavao je sedla za konje, tepihe i druga dobra.¹³

2.1. RAZVOJ I VRHUNAC PUTA

Gospodarstvo je od samih početaka osnova svake civilizacije, a politički odnosi sa susjednim zemljama doprinosili bi međusobnom agrikulturnom razvoju. Prva dokazana kineska dinastija je **Shang dinastija** koju se smješta u brončano doba i koja označava početak kineske civilizacije.¹⁴ Otkriće bronce je sa sobom donijelo niz promjena u tehnici i društvu koje uključuju pismo i kalendar te društvene podjele u društvu na gradsko društvo; gdje spada

---

¹¹ HERŠAK, VIDA KOVIĆ 2019: 289-290.

¹² NOVAK 2008: 49-50.

¹³ CHRISTIAN 2000: 7-9.

¹⁴ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 30-31.

plemstvo, ratnici i lovci, te s druge strane seljaštvo.¹⁵ Seljaštvo i poljoprivreda su bili zaostali i loše razvijeni, a tome u prilog ide pronađeno ratarsko oruđe koje je izgledalo „primitivno“ i koje je podsjećalo na „*neolitsko oruđe prvobitnih Kineza: kamenom motikom, drvenim ralom, zaobljenim ili u polumjesec zakrivljenim nožem...*“¹⁶ Dakle, za vrijeme ove dinastije društvene elite, odnosno plemstvo započinje imati sve veću moć i utjecaj. Gospodarstvo i razvoj trgovine u tom periodu još nisu bili prioritet.

Jedan od neprijatelja dinastije Shang bila je moćna obitelj **Zhou**, koja je uz pomoć starosjedilačkih zajednica pokrenula bunu i porazila Shang dinastiju. Zhou, kao vladajuća dinastija (1046-256.g.pr.n.e) uvodi nove reforme čime je učvrstila svoju vlast. Nova dinastija uvodi hijerarhiju u društvo; zemlju bi davali srodnim dinastijama i elitama. Tako su imali čvrstu vlast nad velikim područjem, a ukinuli su i prinošenje žrtvi bogovima. No, pretjerana podjela zemlje je naposljetku dovela do njihova pada.¹⁷ Razdoblje Zhou dinastije uvodi novitete i na vjerskome polju. Konfucijanizam je nauk koji se temelji na moralu pojedinca i društvenom redu, a ime nastaje po imenu kineskoga mudraca, Konfucija.¹⁸ Ovaj nauk nastao je za vrijeme *Škole stotinu mišljenja* u doba Zračenih država (476-221.g.pr.Kr.). Iako je to bilo nemirno razdoblje za vrijeme Zhou dinastije, ispunjeno sukobima lokalnih vladara, ono se također smatra i razdobljem razvoja filozofije. Djela poput *Učenje o sredini*, *Knjiga dokumenata* ili *Anali proljeća i jeseni*, čiji je autor Konfucije zasigurno su pridonijela i kasnijem širenju konfucijanizma širom područja koja je spajao Put svile.¹⁹ Velike promjene u načinu vladanja, pa zatim i u političkom, gospodarskom i trgovačkom aspektu unosi **Qin dinastija**. Greške u obnašanju vlasti i vanjskopolitičkim poslovima prethodnih dinastija su jasne, a nova je dinastija, unatoč znatno kraćem zadržavanju na vlasti, utrla put u razvoju gospodarstva i trgovine. Mijenja se ekonomska struktura i suzbija konfucijanizam. Državna i vojna snaga za Qin dinastije imaju prvenstvo, a trgovci su na dnu društvene ljestvice jer nemaju visoke prihode.²⁰ Nadalje, zaslužni su za izgradnju cesti i razvoj vojno obrambenog sustava. Ovdje valja istaknuti gradnju Velikog kineskog zida kojim su se spojili obrambeni zidovi triju država, Qin, Zhao i Yan. Uvedene su i brojne reforme koje su pripomogle daljnjem razvoju gospodarstva i trgovine: „*Uveden je i jedinstveni mjerni sustav, radi jednostavnijeg prikupljanja žita, svile i drugih materijala kao rente-poreza i ostalih obaveznih davanja, ali i sigurnijih proračuna kod izgradnje objekata.*

---

¹⁵ GERNET 2008: 37, 40.

¹⁶ GERNET 2008: 40.

¹⁷ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 36-39.

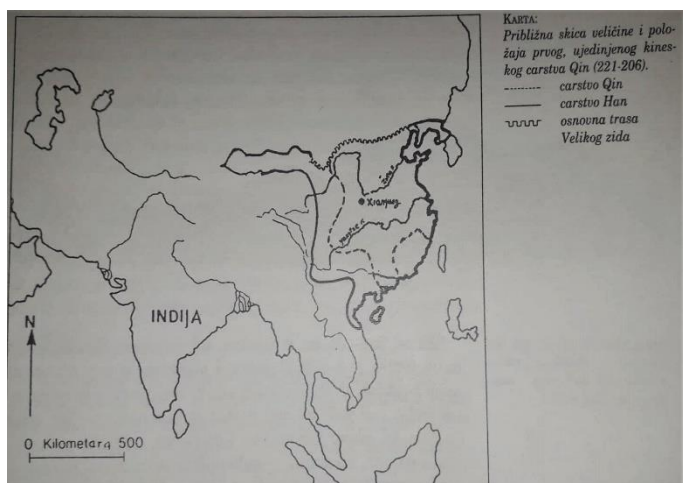
¹⁸ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 200.

¹⁹ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 40, 46-47.

²⁰ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 63.

Standardizirane su osnovne dimenzije kola radi bržeg prijevoza žitarica i drugih proizvoda. Prema toj normi, ali i inače, izgrađeno je mnogo novih puteva koji su glavni grad Hsien-Yang povezivali s udaljenim dijelovima carstva.²¹ Prema citatu je vidljivo kako je dinastija utrla put razvoju trgovačkih puteva, čiji će potencijal iskoristiti kasnije dinastije. Kako je došlo do pada dinastije koja je naoko imala velik potencijal uvodeći nove reforme unutar carstva? Seljaštvo, kako je i spomenuto, je sada bilo ekonomski i vojni temelj carstva, a to znači da su imali i mnoge obaveze (odgovornost za svoje obaveze, vojne obaveze, izgradnja Velikog zida i kolnih puteva, plaćanje visokih nameta, rad na izgradnji palača i sl.). Naposljetku, seljaci su bili preopterećeni, a ni vlastelinima nije odgovaralo ukidanje njihovih prijašnjih ovlasti i neovisnost seljaštva stoga je bilo samo pitanje vremena kada će doći do eskalacije stanja u carstvu. Došlo je do bune, u čijem su se začelju nalazili upravo seljaci te su 206.g.pr.Kr. uspješno zbacili vladajuću Qin dinastiju.²²

Navedene dinastije načele su početke promjene i reformi unutar kineskoga carstva, njegovu

Slika 2. Karta granica Kine za vrijeme dinastija Qin i Han

gospodarstvu, trgovini i unutrašnjim odnosima. No, razlog njihova pada jest neopreznost u raspodjeli poslova unutar carstva, preopterećenost određenih slojeva društva i nedovoljna posvećenost vladajućih istima. Put svile i trgovina njegovim rutama doživljava vrhunac za vrijeme kineskih dinastija koje su došle nakon Qin dinastije, Han i Tang. No, početak trgovine za vrijeme Han dinastije nije bio jednostavan,

pljačke trgovaca su bile svakodnevica, a trgovina je većim dijelom bila jednostrana. Uočljivo je i kako je sama dinastija utjecala na taj proces. Naime, oni su uz pomoć svile kupovali politički utjecaj na području središnje Azije.²³

Nova **dinastija Han** jedna je od najdugovječnijih na vlasti, no i kod nje je došlo do uzurpacija usred vladanja.²⁴ Han dinastija se gotovo od početka dolaska na vlast nosila sa napadima nomadskih plemena, poglavito plemenom Xiongnu. Njihove taktike napada

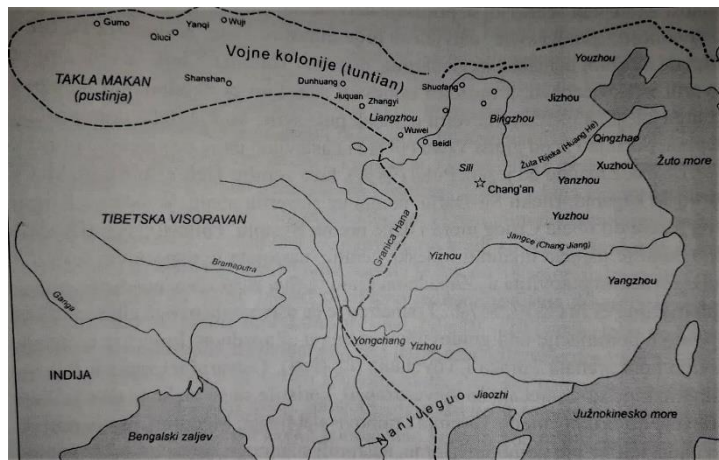
²¹ DRAGIČEVIĆ 2002: 68.

²² DRAGIČEVIĆ 2002: 69-71.

²³ SHAUGHNESSY 2008: 124.

²⁴ DRAGIČEVIĆ 2002: 71.

(pogranični napadi, sklapanje dogovora, pogranična trgovina) iscrpljivali su dinastiju i Carstvo. Carevi koji su bili na vlasti prije cara Wu Dija (primjerice carevi Gao Zu, Jing), koji je bio prekretnica u odnosima sa nomadskim plemenima, često bi sklapali dogovore sa njima samo da prekinu učestale napade. Dogovori bi podrazumijevali slanje bogatih darova, vina, riže, žitarice ili svile koja se tada mogla nabaviti samo kao dar kineske dinastije, stoga je ona smatrana strateškim poklonom. No, napadi bi se najčešće nastavljali jer bi odbijali trgovati s njima.²⁵ Car Wu Di širi granice carstva na Vijetnam, dijelove Koreje i središnje Azije. Obogaćuje carstvo, a vladajući iz prijestolnice i grada Chang'ana ostvaruje značajan uspjeh uspostavljanjem carskog monopola nad proizvodnjom i prodajom važnih sirovina, soli i željezom.²⁶

Slika 3. Prva epoha Han dinastije - Širenje prema središnjoj Aziji (230.pr.Kr. do 8.n.e.). Razdoblje u kojem su otvoreni "Putovi svile" koji su spajali Kinu i Zapad

Han dinastija zaslužna je za stalno proširivanje granica Kine, koja je za njihova vladanja bila velika gotovo kao Rimsko Carstvo. Za to je uvelike odgovoran car Wu Di (141-87.g.pr.n.e.) koji je redovito slao izaslanstva u zemlje van novih granica što je povećalo izvoz svile. Car Wu Ti se učestalo morao nositi sa napadima mongolskih plemena centralne Azije. Vojskovođa Chang Ch'ien dobio je zadaću uspostavljanja trgovačkih puteva i uspostavljanja saveza s plemenima Yuen-chi da bi imali nadmoć na napadnutim područjima. Taj pothvat, međutim, nije uspio. Mala vojska je poražena od strane plemena Xiongnu, a vojskovođa Chang Ch'ien bio je zarobljen.²⁷ Nakon 10 godina zarobljeništva vojskovođa Ch'ien uspijeva pobjeći i nastaviti svoj put. Naposljetku, vojskovođa Ch'ien uspijeva uspostaviti vezu sa plemenom Yuen-chi i bilježi njihove običaje i kulturu. Njegov povratak nije bio jednostavan pošto opet biva zarobljen. Konačno se vraća u Kinu 125.g.pr.Kr. i caru prenosi svoja saznanja o nepoznatim područjima gdje bi Kina mogla uspostaviti trgovačke veze. Sam vojskovođa nikad nije uspio uspostaviti trgovačke veze sa Zapadom, no u jednoj od svojih mnogobrojnih ekspedicija uspješno uspostavlja kontakt sa narodom Wu-sun. Zahvaljujući doprinosima svojih

²⁵ HERŠAK; VIDA KOVIĆ 2019: 312

²⁶ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 62-63.

²⁷ NOVAK 2008: 50.

saznanja kroz ekspedicije, vojskovođa Chang Ch'ien se zaslužen naziva „ocem Puta svile“.²⁸ Pleme Xiongnu je najviše napadalo kineska naselja koja su se nalazila niz sjevernu granicu Carstva. Car Wu Ti je slao mnoge ekspedicije i izaslanstva s ciljem da pronađu i dovedu što više konja za vojsku (konjaništvo) u sukobima sa plemenom Xiongnu. Vojskovođu i vođu ekspedicije Ch'iena posebno se dojmila Ferganska dolina (danas Uzbekistan) zbog konja i caru je opisivao dobra koja je vidio tijekom svoje ekspedicije. Naveo je rižu, pšenicu, grožđe i „rajske“ konje koji su veoma dobre izdržljivosti. Upravo su zbog toga konji iz Ferganske doline brzo postali najtraženiji u kineskoj trgovini i Carstvu općenito, a navodno ih je Kinesko Carstvo kupovalo u toliko velikoj količini da im je prodaja konja na kraju i zabranjena od strane naroda Dayuan koji je vladao dolinom. Zbog toga je došlo i do sukoba koji je poznat pod nazivom *Rat rajskih konja*.²⁹ Ferganska dolina je pripadala Kineskom Carstvu sve do 101. godine, a monopol nad njom učvrstio je imperijalnu moć dinastije, omogućio širenje rute prema Zapadu i osnažio vojnu moć Han dinastije širom čitave Azije.³⁰

Osim Ferganske doline, otkriveno je još mnogo mjesta ključnih za provođenje trgovačke razmjene putevima koji su spajali istok i zapad. Tome je primjer arheološko istraživanje provedeno 2013. godine od strane kineskog arheološkog tima koji je otkrio šest gradova u zapadnom dijelu Hexi koridora u sjeverozapadnoj kineskoj provinciji Gansu. Već tri godine kasnije uzbekistanski arheološki tim otkrio je

Slika 4. Skulptura "Rajskog konja" Ferganske doline, 2.st.n.e. iz razdoblja Han dinastije

aristokratsku grobnicu u Samarqandu u Uzbekistanu čija se starost procjenjuje na više od 2 000 godina. Pomoću te grobnice došli su do podataka pomoću kojih je moguće bolje odrediti sjevernu granicu kraljevstva Darouzi, važnog kraljevstva u blizini staza Puta svile.³¹ Autonomna regija Xinjiang Uyghur u sjeverozapadnoj Kini je bilo važno središte na Putevima svile, iz razloga što su se tamo nalazila mjesta neizostavna pri trgovačkoj razmjeni. Kina je

²⁸ NOVAK 2008: 50-51.

²⁹ Khan Academy s.v. „The Silk Road“. [<https://www.khanacademy.org/humanities/world-history/ancient-medieval/silk-road/a/the-silk-road>], 19. kolovoz 2022.

³⁰ Khan Academy s.v. „The Silk Road“. [<https://www.khanacademy.org/humanities/world-history/ancient-medieval/silk-road/a/the-silk-road>], 7. lipanj 2022.

³¹ Institute of Archaeology, Chinese Academy of Social Sciences s.v. „Important archaeological sites discovered along Silk Road provides insight into the past“. [http://www.kaogu.cn/en/News/New_discoveries/2017/0512/58155.html], 27. kolovoz 2022.

trgovala sa kraljevstvima toga područja, Loulan i Jingjue, koja su postojala istovremeno sa dinastijom Han.³²

Širenje i razvoj trgovine za vrijeme Han dinastije bilo je rezultat jačanja imperijalne moći. Traženjem saveznika i stvaranjem veza sa ostalim zajednicama i plemenima samo su jačali daljnje širenje i uspostavu trgovačkih komunikacija. Dakle, trgovina i politika zapravo idu „ruku pod ruku“, jedno drugome potiču daljnji razvoj, širenje i učvršćivanje. Jačanje imperijalne moći i širenje kontrole koju je Han dinastija imala u svojim rukama dovela je do prvog Kineskog mira (*Pax Sinica*). Kroz razdoblje prvog Kineskog mira životni standard unutar Kineskog Carstva se razvijao, došlo je do rasta gradova, gospodarskog razvoja i političke stabilnosti. Sve su to ključni faktori koji su pridonijeli rastu potražnje za egzotičnom robom iz dalekih područja.³³ Dinastija Han na vlasti Kineskoga Carstva zadržala se četiri stoljeća tijekom kojih su zagovarali prostorno, kulturno i društveno jedinstvo, ublažili su strogost sustava preostalog od Qin dinastije, no seljaci i vojska su i dalje bili temelj sustava, a car je vladao uz pomoć carske središnje vlade. Ona se sastojala od izvršnog, savjetodavnog i vojnog resora.³⁴

Vrhovna vlast je počela preuzimati monopol nad trgovinom, odnosno proizvodnjom proizvoda koji su traženi te je često te poslove i sama nadzirala „*Radi povećanja državnih prihoda, suzbijanja spekulacija s cijenama i discipliniranja privatne trgovine, država u 117. odnosno 119. godini pr. Kr. uspostavlja svoj monopol nad proizvodnjom i prodajom soli i željeza...*“³⁵ Dinastija Han važnu je promjenu uvela i na polju religije. Odlučili su ukinuti *Školu stotinu mišljenja*, a vratiti Konfucijev nauk, odnosno konfucijanizam. Nauk je suzbijan za vrijeme prvog cara Qin dinastije, Qin Shi Huangdija koji je poticao legalizam.³⁶ Cilj Han dinastije na polju religije bio je ukinuti legalizam i potisnuti ostale škole. Može se zaključiti, kako je konfucijanizam za vrijeme Han dinastije dosegao svoj vrhunac i kao filozofski pokret i kao vjerovanje.³⁷ Konfucijanizam je sustav načela primjereniji jedinstvenome carstvu jer zagovara efikasnu organizaciju, autoritet vlasti i ulogu cara i važnost stabilnosti.³⁸ Procvat vanjske trgovine Kineskoga Carstva vidljiva je gotovo od samih početaka dinastije Han (car

---

³² *Institute of Archaeology, Chinese Academy of Social Sciences* s.v. „Important archaeological sites discovered along Silk Road provides insight into the past“. [http://www.kaogu.cn/en/News/New_discoveries/2017/0512/58155.html], 27. kolovoz 2022.

³³ *Khan Academy* s.v. „The Silk Road“. [<https://www.khanacademy.org/humanities/world-history/ancient-medieval/silk-road/a/the-silk-road>], 8. lipanj 2022.

³⁴ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 62.

³⁵ DRAGIČEVIĆ 2002: 76.

³⁶ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 56.

³⁷ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 77.

³⁸ DRAGIČEVIĆ 2002: 77.

Wu Ti i vojskovođa Chang Ch'ien). Uspostava međunarodnih veza pripomogla je i ekonomskom razvoju Kine. Dakle, vidljivo je kako su bili svjesni da je za razvoj ekonomije i gospodarstva bilo nužno uspostavljati i veze van granica samoga carstva te upravo zbog toga vanjska trgovina postaje važnom gospodarskom oblašću. Osim toga vanjska trgovina nije bila samo razmjena robom, njime su se širili i drugi važni faktori u razvoju civilizacija: „*Važnost vanjske trgovine još je veća zato što su se njome širili međusobni politički, kulturni, civilizacijski i dr. utjecaji, te što se trgovina očitovala kao faktor gospodarske stabilnosti.*“³⁹ Upravo se na polju vanjske politike i održavanja dobrih veza sa susjedima i udaljenim krajevima dinastija Han dosjetila koristiti svojim utjecajem, odnosno koristili su se metodom bogatih darova, što je tada podrazumijevalo davanje svile i žita, koji su onovremeno bili najtraženija roba.⁴⁰

Pri razvoju trgovine na velikim udaljenostima bilo je nužno osnivati gradove i luke na obalama. Grad Qinglong na sjeverozapadu kineske provincije Guizhou bio je važna točka na rutama Puta svile. Tome su dokaz mnogobrojni arheološki nalazi i ostaci. Riječ je o više od 6 000 keramičkih predmeta iz peći i porculanu. Ona su, prema riječima voditelja projekta grada Qinglong i voditelja instituta za arheologiju Šangajskog muzeja „*vrlo slična onima otkrivenim na mjestima u Japanu i na Korejskom poluotoku*“ te zbog toga zaključuje kako su ti „*porculanski proizvodi možda prevezeni iz peći u južnoj Kini u grad Qinglong i zatim otpremljeni preko mora u zemlje kao što su Japan i drevno korejsko kraljevstvo Goryeo.*“⁴¹ Grad je svoj razvoj započeo za Han dinastije (razdoblje Zapadnog Hana 206.pr.Kr.-25.g.), a ono se nastavlja i za vrijeme Tang i Song dinastije. Njegov položaj i nalazišta dokazuju kako je grad korišten kao važna pomorska luka na pomorskim rutama Puta svile.⁴²

Zašto je došlo do pada dinastije koja je zaslužna za vrhunac razvoja Kineskog Carstva i Puta svile? Razlog njihove propasti je identičan stanju Carstva na njihovu početku. Problemi i pobune na prostoru čitavog Carstva bile su sve učestalije: dvorske zavjere i sukobi, protudinastijske i religijske pobune, bune kineskoga, ali i nekineskoga stanovništva, sukobi sa neprijateljskim plemenima oslabila su dotad moćnu i jedinstvenu vlast. Najveći sukobi dogodili

---

³⁹ DRAGIČEVIĆ 2002: 79

⁴⁰ DRAGIČEVIĆ 2002: 80.

⁴¹ *Institute of Archaeology, Chinese Academy of Social Sciences* s.v. „Important archaeological sites discovered along Silk Road provides insight into the past“. [http://www.kaogu.cn/en/News/New_discoveries/2017/0512/58155.html], 27. kolovoz 2022.

⁴² *Institute of Archaeology, Chinese Academy of Social Sciences* s.v. „Important archaeological sites discovered along Silk Road provides insight into the past“. [http://www.kaogu.cn/en/News/New_discoveries/2017/0512/58155.html], 27. kolovoz 2022.

su se između sve moćnijih eunuha i velikaša 167. godine. Iako su eunusi pobijedili u sukobu, nisu dugo zadržali moć u svojim rukama, a sve moćniji su bili vojni zapovjednici. Nadalje, 184. godine izbio je tzv. *Ustanak žutih turbana* koji su od tada uživali mnoge povlastice i konačno slomili moć eunuha. Vojni zapovjednici naposljetku su doveli do pada ujedinenoga Carstva: carskog utjecaja više nije bilo, sukoba je bilo sve više, a teritorij je još jednom raskomadana na dijelove.⁴³

Period vladanja kineske dinastije Han ukazao je koji su koraci i odredbe potrebni za uspostavu i razvoj vanjske trgovine. Vanjska trgovina potiče i političke veze, komunikaciju sa dalekim krajevima, traži uredan birokratski aparat, a sve to jača vrhovnu moć vladara. Vidljivo je kako dinastije prije Hana nisu obraćale dovoljno pozornosti na ovim poljima te su često preopterećivali određene pripadnike društva, ponajprije seljake, a trgovci su se nalazili na dnu te društvene ljestvice. Han dinastija uočila je greške prethodnih dinastija, odnosno vladara te su uveli promjene koje su pripomogle razvoju Kineskoga Carstva te su rute Puta svile kao trgovačkoga puta doživjele svoj procvat.

Poznato je kako je dinastija Han odgovorna za procvat i razvoj staza Puta svile, no ne može se točno odrediti uspostava kontakta Istoka i Zapada te uspostava točnih ruta Puta svile. Staze su se jednom rukom određivale potražnjom, što je dovodilo do mijenjanja ruta. Smatra se kako je Put svile utvrđen uspostavom politički stabilnijih i jačih carstava – **Rimskog i Kineskog Carstva**.⁴⁴ Postojanje komunikacije između ovih moćnih carstava dokazuju i pronalasci arheoloških istraživanja, no ni oni ne dokazuju prvi izravan dodir od jednog carstva do drugog: „... bez obzira na to što neki arheološki pronalasci poput rimskog stakla u grobovima u gradovima Guangzhouu i Luoyangu, datiranim u 1. st.pr.n.e., kao i kineske svile na zapadu, potvrđuju prisutnost određenih kontakata u vrijeme Rima i dinastije Han, jako je teško odrediti postojanje jednog sustavnog puta, odnosno pratiti tijekom nekog predmeta koji bi pokazao izravan dodir.“⁴⁵ Groblja u gradu Luoyang sadržavala su sahrane iz Sibira, Indije, Afganistana i Sredozemnog mora, što je još jedan dokaz razmjene kulturnih dobara zahvaljujući rutama Puta svile.⁴⁶ Osim toga, pošto se trgovina većim dijelom obavljala preko posrednika teško je vjerovati kako su svi koristili isključivo jednu rutu pri kretanju iz jednog carstva prema drugom.

---

⁴³ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 64-65.

⁴⁴ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 163.

⁴⁵ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 163.

⁴⁶ Greelane s.v. „Historija i arheologija Puta svile“. [https://www.greelane.com/bs/nauka-tehnika-matematika/dru%C5%A1tvene-znanosti/along-the-silk-road-167077?fbclid=IwAR3JdnD_ZhlzlgML7BKdXTckQLPK5rn9ZpyJESM27yaEmDZajJqDGcLQleE], 27. kolovoz 2022.

Stoga je jednostavno zaključiti kako je postojalo više ruta, a to uostalom i potvrđuju arheološka istraživanja i ostaci pronađeni diljem Azije i Europe. Ove tvrdnje mogu se potvrditi i djelom Zvonimira Stopića i Gorana Đurđevića „Svila, zmajevi i papir“ gdje detaljno opisuju povijest Kine, a smatraju kako je „vjerojatnije da je razmjena robe, znanja, ideja i ljudi tekla u mnogim smjerovima, u čemu su veliku ulogu odigrali razni politički entiteti, narodi i indigene zajednice poput Parta, Sasanida, Seleukida, Ponta, Armenaca, Baktrijaca, Sogdijaca, Židova, Arapa, Indijaca te brojnih nomadskih skupina i zajednica.“⁴⁷ Dakle, to su plemena-nomadi koji su djelovali kao svojevrsni posrednici između carstava te su obavljali posredničku trgovinu diljem područja koja su se nalazila između njih. Time su i sami zarađivali svoj udio zarade na Putu svile.

Kada i kako je došlo do prvih direktnih pokušaja kontakta i doticaja Kine i Rima? General Pan Chao je 97. godine poslao veleposlanika Kan Yinga u Rim (Da Chi'en - Kinezi nazivali Rimsko Carstvo) nakon što su uspješno očistili Tarimski bazen od Xiongnua koji su stvarali probleme duž granice Puta svile. Nakon što je stigao u Mezopotamiju, Kan Yingov plan bio je otploviti do Europe. Lokalni mornari rekli su mu da bi putovanje moglo potrajati i do dvije godine stoga je odustao i vratio se u Kinu. Partu su Kan Yingu namjerno prenijeli netočne informacije o pomorskom putovanju, jer nisu željeli da Kina bude u izravnom kontaktu s Rimom, a to bi negativno utjecalo na partske profite od trgovine svilom.⁴⁸ Iako na samim počecima Kina i Rim nisu imali previše saznanja jedni o drugima, pretpostavljali su kako se na drugim krajevima nalaze moćna carstva.⁴⁹ Rimljani se stoga sve više počinju zanimati za svilu i ostalu robu koja se prodavala na Putevima svile. Njihov interes raste kada su se oaze oko pustinje Taklamakan razvile u karavan-saraj (na prijelazu iz Republike u Carstvo⁵⁰). Razlika Han dinastije od Rimljana jest što su oni koristili te oaze da obrane rute koje su koristili za razmjenu sa zapadom, a Rimljani su preuzeli već uspostavljene istočnjačke rute. Arapska plemena tada su bila moćna u trgovačkome spektru, no moć im je postupno opadala uzdizanjem Rimskoga Carstva kao imperijalne sile.⁵¹ Uloga posrednika u trgovini bila je važna pri prijevozu robe s jednog područja na druga, a pri tome bi dolazilo do razmjene dobara i širenja znanja i ideja.

---

⁴⁷ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 164.

⁴⁸ *Silk Road, History of the Silk Road* s.v. „The First Contact Between Rome and China“. [<http://www.silk-road.com/artl/romanenvoy.shtml/>] 8. lipanj 2022.

⁴⁹ LIU 2010: 20.

⁵⁰ Prijelaz iz Rimske Republike u Carstvo odvijao se kroz 1. st. pr. Kr. LIU 2010: 20.

⁵¹ LIU 2010: 20.

Svilu su kupovali preko posrednika, Parta ili Arapskih plemena te su za nju izdavali visoke cijene. Prva izravna komunikacija Kine i Rima odvija se za vrijeme rimskog cara Augusta (nije poznato tko je prva osoba koja je uspostavila direktnu komunikaciju između Carstava) koji prima prvog službenog glasnika iz Kine, a gospodarski interesi su pripomogli nadilaženju političkih nedoumica te je uspostavljena trgovačka ruta: „*Put se dijelio u četiri faze: od Chang'ana do Kashghara do Merva; od Merva do Ktezifonta (južno od sadašnjeg Bagdada u Iraku); i od Ktezifonta do luka Sredozemnog mora.*“⁵² Svaka faza putovanja bila je nadzirana od strane raznih naroda, stoga se smatra da su vodiči karavana putovali do određene udaljenosti gdje bi zatim robu predali dalje na prijevoz drugim trgovcima ili vodičima. Tim načinom se stvarao niz posrednika, a sve su to faktori koji su utjecali na povišenje cijene svile kojoj bi, do trena kada bi konačno stigla do Rima, vrijednost bila i udvostručena.⁵³ Prošlo bi godinu dana, od kada bi svila krenula iz Kine te stigla na rimsko tržište, *Vicus Tuscus*.⁵⁴ Svila je u Rimu predstavljala simbol bogatstva i položaja, a bila je sastavni dio odjeće žena pripadnica visokog društvenog položaja i pripadnica aristokracije.⁵⁵ Marko Antonije i njegova žena, egipatska kraljica, Kleopatra VII. samo su jedni u nizu Rimljana koji su bili ljubitelji svile.⁵⁶ Rimljani bi u razmjeni za svilu davali stakleno posuđe. Arheološka istraživanja otkrila su rimsko stakleno posuđe na područjima Kine, Koreje, Tajlanda i Filipina.⁵⁷ Svila je dugi niz godina bila veoma tražen proizvod, no i ona je naposljetku doživjela pad potražnje. Razlog tome je što se znanje proizvodnje svile proširilo Azijom i Europom, stoga nije bilo razloga kupovati svilu iz daleke Kine. Potražnja Zapada bila je velika i za kineskim porculanom. Prvi komadi profinjenog kineskog porculana stigli su na Zapad još za vrijeme Han dinastije, no ona je naglo porasla potkraj vlasti Tang dinastije (618-907) kada je pala potražnja za svilom. Velike količine izvozile su se u pravcu Japana, Korejskog poluotoka, jugoistočne, zapadne i Središnje Azije, istočne i sjeverne Afrike te Europe, a vrhunac doseže kroz 17. i 18. stoljeće.⁵⁸

---

⁵² PEJAKOVIĆ 1976-1978: 135-136.

⁵³ PEJAKOVIĆ 1976-1978: 136.

⁵⁴ *Vicus Tuscus* bilo je jedno od najpoznatijih tržišta svile, a nalazilo se u blizini Foruma u Rimu. PEJAKOVIĆ 1976-1978: 140.

⁵⁵ PEJAKOVIĆ 1976-1978:139.

⁵⁶ *World History Encyclopedia* s.v. „Silk Road”. [https://www.ancient.eu/Silk_Road/], 19. kolovoz 2022.

⁵⁷ *History* s.v. „The Silk Road: 8 Goods Traded Along the Ancient Network”, [https://www.history.com/news/silk-road-trade-goods], 20. srpanj 2022.

⁵⁸ QUAN, Chris. *China Highlights* s.v. „What Was Traded on the Silk Road and Why (10 Items)“, [https://www.chinahighlights.com/silkroad/what-was-traded-and-why.htm], 21. srpanj 2022.

Rimsko Carstvo je na svilu trošilo vrtoglave iznose te zbog toga pokušavaju stagnirati i oformiti jedinstvenu cijenu svile, kako to nije uspjelo pokušali su i druge mjere. Pokušali su ograničiti njen uvoz, no i to je rezultiralo neuspjehom. Visoka cijena svile razlog je što je Rim bio spor u formiranju kopnenih ruta sa Kinom. Nadajući se da će drugačijim načinom razmjene uspjeti uštediti na navedenim troškovima okušali su se i u pomorskoj trgovini. Ono je naoko izgledalo kao bolja opcija, no tadašnji morski putevi bili su velikim dijelom neistraženi ili opasni zbog napada gusara i pljačkaša stoga se većina mornara u njima nije ni htjela okušati. To je dodatan razlog zašto je Aurelije toliko prezirao popularnost svile.⁵⁹ Prije dolaska na vlast Oktavijan Cezar, upravo je zbog svile svoje neprijatelje Marka Antonija i Kleopatru VII. smatrao nemoralnima. Zašto je svila uopće smatrana razuzdanošću jasno dokazuju riječi povjesničara Willa Duranta: „*Rimljani su svilu smatrali biljnim proizvodom češljanim s drveća i cijenili su je po težini zlata. Velik dio te svile dolazio je na otok Kos, gdje se tkalo u haljine za dame Rima i drugih gradova; u 91. godini relativno siromašna država Mesenija morala je zabraniti svojim ženama da nose prozirne svilene haljine na vjerskim inicijacijama.*“⁶⁰ Ovdje je uočljivo kako su Rimljani smatrali da svila jednostavno „raste s drveća“ kao više-manje gotov proizvod koje se samo slalo u tkalačke stanove na tkanje i bojanje. Svila je bila lagan materijal, stoga je i došlo do spomenute zabrane nošenja na vjerskim obredima.

Slične osude o svili nastavile su se i za Seneke Mlađeg, a otok Kos postaje središte proizvodnje svilene odjeće. No, unatoč tome što se svila sve više smatrala razuzdanošću, njena popularnost nije jenjavala, a tako i ostaje sve do raspada Rimskoga Carstva 476. godine. Nekada moćno Zapadno Rimsko Carstvo sada se raspalo na nekoliko država. Ovdje je važno istaknuti Bizantsko Carstvo sa prijestolnicom u Konstantinopolu koje je nastavilo rimsku opsjednutost kineskom svilom.⁶¹ Monopol nad trgovinom tada su nadzirali Perzijanci, a kako nisu pristali sniziti cijene na zahtjev Carstva Justinijan je morao osmisliti kako će sami doći do svile. Carstvo je do sada postalo svjesno da svila ne raste na drveću, već je za njenu proizvodnju važno imati kukca dudovog svilca. Tadašnja Kina je imala ozbiljne kazne za pokušaj izvoza dudova svilca iz zemlje, kažnjavalo se smrtnom kaznom.⁶² Bizantski car 555. godine šalje dvojicu redovnika u Kinu, a oni su iz zemlje prokrijumčarili jajašca dudova svilca i donijeli ih bizantskome caru u Carigrad.⁶³

---

⁵⁹ PEJAKOVIĆ 1976-1978: 140.

⁶⁰ *World History Encyclopedia* s.v. „Silk Road“, [https://www.ancient.eu/Silk_Road/], 1. srpanj 2022.

⁶¹ *World History Encyclopedia* s.v. „Silk Road“, [https://www.ancient.eu/Silk_Road/], 2. srpanj 2022.

⁶² PEJAKOVIĆ 1976-1978: 143.

⁶³ PEJAKOVIĆ 1976-1978: 141-142.

Gradovi poput Gaze, Beiruta i Tira imali su dugu povijest dobrog i kvalitetnog tkanja. Kroz povijest su se za njih sukobljavali Rimljani, Parti i Sasanidi, a onaj koji bi ih osvojio imao bi monopol nad tkanjem svile koju su tkalci uzimali iz Kine. Područje istočnoga Mediterana je osim vrsnih tkalaca, bilo vrijedno i zbog rijetke ljubičaste boje.⁶⁴ Bizant je od 4. stoljeća imao potpunu kontrolu nad tim gradovima te su maksimalno iskorištavali njihove usluge za proizvodnju vlastite svile.⁶⁵ Prema Prokopiju, Justinijan je imao potpunu kontrolu nad proizvodnjom svile, a raznim je načinima povisivao cijenu robe „*Najprije je dao ovlaštenje gradskoj upravi da može dozvoliti prodavačima prodaju robe po bilo kojoj cijeni žele: za tu su povlasticu plaćali godišnji porez. Prema tome narod se snabdijevao po tripud većim cijenama nego što je roba vrijedila, a žalbe se nisu prihvaćale...uprava je vidjela da se carski porez time povećao, a to je i njima išlo u prilog. Tako su vladini službenici sudjelovali u tom prljavom poslu, dok su prodavači, nezakonito ovlašteni da rade, smicalicama varali one koji su kupovali...*“⁶⁶ Privatnim proizvođačima je nametnuo toliko niske cijene na svilu da im je bilo isplativije kupovati od države nego da kupuju svilene pređe od drugih trgovaca. Stoga se privatni proizvođači nisu usuđivali na kupnju od drugih trgovaca. Dakle, bilo je ilegalno kupovati materijale potrebne za proizvodnju svile od bilo koga osim države.⁶⁷ Bizantsko Carstvo palo je pod navalom Osmanskog Carstva 1453. godine, a oni zatvaraju sve rute Puta svile čime se gase sve veze istoka i zapada.⁶⁸ Put svile, tj. mogućnosti koje se pomoću njega mogu ostvariti, tako na jedan period postaje zaboravljen.

Dinastije Sui i Tang zaslužne su za oživljavanje trgovačkih ruta Puta svile. Najvažniji građevinski uspjeh **dinastije Sui** bila je izgradnja Velikog kanala koji je imao pozitivne učinke na plovidbu i trgovinu morskim putevima, a time se pomoglo ekonomskom i gospodarskom razvoju, pa i jedinstvu Carstva. Kanal je spajao dvije velike rijeke, Dugu rijeku i Žutu rijeku.⁶⁹ Cilj kanala je bilo spajanje regija koje do tad nisu imale izravnog puta, odnosno kontakta jedna s drugom. Ovim plovidbenim sustavom, osim razvoja Carstva općenito, došlo je i do obogaćivanja ravnica iz kojih se prevozila roba poput žita i soli. Stoga, zaključuje se, izravan monopol nad njima znači i jačanje moći.⁷⁰ Težili su obnovi i monopolu nad trgovačkim putevima na zapadu, no da bi to postigli diplomat Pei Ju odlučuje kako se najprije treba riješiti

---

⁶⁴ CRAVETTO (ur.) 2007: 552.

⁶⁵ LIU; SHAFFER, L. N. 2007: 129.

⁶⁶ Procop. Arc. 20

⁶⁷ LIU; SHAFFER, L. N. 2007: 131.

⁶⁸ *World History Encyclopedia* s.v. „Silk Road”. [https://www.ancient.eu/Silk_Road/], 11. srpanj 2022.

⁶⁹ SHAUGHNESSY 2008: 70.

⁷⁰ DRAGIČEVIĆ 2002: 109.

trgovačkih konkurenata. Gradovi-oaze koje su smatrali od ključne važnosti bili su pod vlašću Turaka i Tuyuhuna. Oba konkurenta su oslabljena, poražena te potjerana sa svojih područja do 608. godine. Nakon toga, njihov cilj bilo je osvajanje Yiwe (jedan od gradova-oaza na istoku), a time se pod njihovom kontrolom nalazi Gansu koridor koji spaja sjeverozapadnu Kinu sa centralnom Kinom. Osvajanjem tog koridora postigli su kontrolu nad koridorom koji služi kao izlaz Puta svile prema srednjoj Aziji.⁷¹ Nažalost, unatoč tome što je Sui dinastija uspjela nekim reformama poboljšati stanje u Kini, a Veliki kanal je pomogao u ekonomskoj i poljoprivrednoj slici, nisu se uspjeli duži vremenski period zadržati na čelu drevne Kine. Ustanak nezadovoljnih seljaka bio je kraj i ovoj kineskoj dinastiji. Predvodnici tog ustanka 618. g. p. Kr. bili su otac i sin, Li Yuan i Li Shimin, osnivači **Tang dinastije**.⁷²

Putovi svile za njihove se vlasti ponovno počinju koristiti u punom zamahu, stoga se i smatraju dinastijom koja je oživjela Put svile kao trgovački put (7. st.).⁷³ Put svile je došao pod kontrolu kineske dinastije 640. godine osvajanjem Gaochanga, tada važnog trgovačkog središta. Tibet se također zanimao za trgovačke puteve, stoga kroz 7. i 8. stoljeće dolazi do učestalih sukoba sa Kinom oko prevlasti nad njima.⁷⁴ Nemirno je bilo i na samome dvoru. Tang dinastija je ponovno vladala jedinstvenim Carstvom, no to ne znači da nije dolazilo do pokušaja uzurpacije vlasti. Li Yuan, , carskoga imena Gaozong postaje carem 650. godine. Njega je s vlasti zbacio vlastiti sin Li Shimin 626. godine, a kao car uzima ime Taizong.⁷⁵ Iako je on bio car, nalazio se pod velikim utjecajem žene koja je ostavila značajan trag u kineskoj povijesti. Punog imena Wu Zhao ili Wu Zetian ona je nekada bila priležnica, odnosno konkubina prethodnoga cara Taizonga. Nakon što je Gaozong pretrpio težak moždani udar 660. godine Wu je preuzela i obnašala sve carske poslove. Car je preminuo 683. godine, a 690. godine se Wu proglasila caricom čime je jedina žena u kineskoj povijesti koja je imala carsku titulu. Tako je došlo do osnivanja dinastije Zhou koja se na vlasti održala svega 15 godina.⁷⁶ Bila je carica za vrijeme uvođenja budizma na područje Kineskoga Carstva, stoga je vjerojatno kako je kroz taj period uvažano mnogo budističkih tekstova. Tome u prilog svakako idu i pronalasci jedinstvenih skulptura Buddhe čiju je izradu financirala sama carica. Skulpture su specifične po svome izgledu, istraživač Qiang Ning opisao ih je kao „ženskog Buddhu“, a njihov cilj bio je

---

⁷¹ HERŠAK, E. ; VIDA KOVIĆ 2019: 314.

⁷² SHAUGHNESSY 2008: 70.

⁷³ HERŠAK, E. ; VIDA KOVIĆ 2019: 314.

⁷⁴ HERŠAK, E. ; VIDA KOVIĆ 2019: 314.

⁷⁵ SHAUGHNESSY 2008: 71.

⁷⁶ *History s.v.* „Tang Dynasty“. [<https://www.history.com/topics/ancient-china/tang-dynasty#emperor-xuanzong>], 12. srpanj 2022.

jačanje legitimne vlasti carice kao legitimnog vladara Kine.⁷⁷ Svoju vladavinu nazivala je *Tianzhou*, što znači „darovanom od neba“, a sebe *caricom Shengen* (Sveti Duh). Proglasila se božanskom reinkarnacijom *Maitreya Buddhē*⁷⁸ (budući Buddha) zbog čega su i izrađivani kipovi Buddhē specifična izgleda.⁷⁹ Špilje Longmen u blizini grada Luoyanga ispunjene su kipovima *Maitreya Buddhē* koji se i danas tamo nalaze, a isklesani su po caričinu izgledu. Carica je osim kipova, naredila redovnicima svetišta u Luoyangu klesanje *Knjige velikog oblaka*. Pomoći nje je potvrđivala vlastite tvrdnje da je ona reinkarnacija božanstva. Kipovi i knjiga izrađeni su s ciljem uzdizanja njena statusa kao božanske vladarice koja donosi samo najbolje zakone i odluke za svoj narod.⁸⁰

Tang dinastija ponovno koristi Veliki kanal, koji je Sui dinastiji donio mnogo uspjeha u trgovini i razvoju samoga gospodarstva. „...(*zid koji je okruživao Chang'an bio je dug 35 km*), *Velikim kanalom su bila opskrbljivana bogatstvima juga, a Svilenim putom luksuznom uvoznom robom iz središnje i zapadne Azije. Posebno je Chang'an postao veliki kozmopolitski centar koji je brojao otprilike milijun stanovnika, u što ulazi i možda nekih 50.000 stranih trgovaca.*“⁸¹ Koristeći prednosti koje dolaze kontrolom nad Velikim kanalom i Putem svile zaslužio ih se smatra obnoviteljima Kineskoga Carstva i Puteva svile. Kina je za njihove vlasti politički stabilna, a Put svile je na vrhuncu svoga razvoja. Nastavljaju s daljnjim razvijanjem trgovine po čitavoj Aziji pa sve do Afrike, razvijaju društvo, a ulažu i znatne napore u znanost, tehnologiju, filozofiju, književnost i umjetnost.⁸² Tang dinastija dovodi do vrhunca drevne Kine na gotovo svim važnim poljima za razvoj. Stabilizacija stanja koju je dinastija Tang postigla provodila se na mnogo načina: „*Uključuje političke reforme, svrsishodnije reguliranje odnosa u agraru, redovite popise stanovništva – svake treće godine – reorganizaciju vojske, kodifikacije zakona i racionalizaciju pravnog poretka.*“⁸³ Dakle, dinastija je imala monopol nad važnim trgovačkim središtima, Putem svile i Velikim kanalom, a s njima dolazi mnogo odgovornosti. Da bi se održalo stabilno društveno i ekonomsko stanje u carstvu uvedene su ovakve vrste mjera. Štoviše, da bi se olakšao nadzor i kontrola robe, a i radi boljeg povezivanja

---

⁷⁷ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 76.

⁷⁸ Maitreya ili budući Buddha je prema budističkome vjerovanju bodhisattva koji boravi na nebu Tushita. Ono će se spustiti na Zemlju da iznova propovijeda dharmu ("zakon") kada učenja Gautame Buddhē potpuno propadnu. *Encyclopaedia Britannica* s.v. „Maitreya“. [<https://www.britannica.com/topic/Maitreya-Buddhism>], 27. kolovoz 2022.

⁷⁹ *World History Encyclopedia* s.v. „Wu Zeitan“. [https://www.worldhistory.org/Wu_Zetian/], 27. kolovoz 2022.

⁸⁰ *World History Encyclopedia* s.v. „Wu Zeitan“. [https://www.worldhistory.org/Wu_Zetian/], 27. kolovoz 2022.

⁸¹ SHAUGHNESSY 2008: 70.

⁸² Muzej kineske povijesti, „Pregled drevne kineske kulture od zrelog razdoblja dinastije Tang do kasnog razdoblja dinastije Qing-blistavo razdoblje drevne kineske kulture“, 15.

⁸³ DRAGIČEVIĆ 2002: 115.

Carstva Tang dinastija osmislila je mrežu poštanskih stanica uz ceste i vodene puteve. Postavljanje tih postaja jasan je dokaz kako je trgovina u svom punom zamahu.⁸⁴

Kulturni razvoj Kine nastavlja se i za nasljednika carice Wu, njena unuka Xuanzonga (712-756. god.). Njegovim dolaskom na vlast dinastija Tang vraća se na čelo Kineskoga Carstva. Svakodnevno je na svoj dvor primao budističke i taoističke klerike, učitelje tantrickog budizma zbog čega je lako zaključiti kako se potražnja za budističkim tekstovima nastavila. Zanimao se i za umjetnost i glazbu, kao i za poeziju. Stoga je i osnovao akademiju za pjesnike. Zahvaljujući njemu i ulaganju u kulturu sačuvano je preko 48 900 poezija od 2 000 pjesnika.⁸⁵ Putovi svile i Veliki kanal sa sobom donose brojne pozitivne promjene, kako je spomenuto, osim robe dolazili su i ljudi. Brojni znanstvenici, filozofi i pjesnici odlučili bi i ostati na carskim palačama. Budizam je i dalje jedno od popularnijih vjerovanja unutar carstva, a za njegovo širenje važan je kineski istraživač Xuan Zhuang. Proputovao je rute oko pustinje Taklimakan (629-645. god.) prenoseći budizam iz Indije. Gotovo identično kao vojskovođa Chang Chi'en iz vremena Han dinastije, odnosno cara Wu Dija bilježi kulture i stilove koje je susreo tijekom svoga putovanja.⁸⁶ Veliku pažnju dinastija je posvećivala i izgradnji prometnica, na cestama koje vode prema zapadu uspostavljeni su vojno čuvani prijelazi.⁸⁷ Širenje, izgradnja i ulaganje u prometnice pomoglo je širenju komunikacijskih veza te uspostavi novih trgovačkih razmjena.

Unatoč brojnim pozitivnim ulaganjima na raznim aspektima, vladavina cara Xuanzonga završila je tzv. An Lushanovim ustankom (755- 757. god.). An Lushan bio je general sogdijskog i turskog porijekla, a pobuna je pokrenula građanski rat koji je trajao osam godina.⁸⁸ Iako se Tang dinastija uspjela održati na vlasti još jedan period nakon ustanka, mnogi su mišljenja kako je An Lushanov ustanak bio početak kraja. Savezi tijekom vojnih ustanaka ili pomoć pri smirivanju ustanka često bi se pokazali isplativima. Tako je bilo i u gašenju An Lushan ustanka. Tang dinastija imala je dobru komunikaciju i trgovačke veze sa Ujgurskim kaganatom, a često su pomagali kineskim vladarima u nemirnim razdobljima. Pomogli su im u gašenju spomenutog ustanka, zatim pri sukobima s Tibetom (koja je bila trgovački konkurent Kine), a naposljetku su ostvarili međusobnu trgovinu i razmjenu. Kina bi davala svilu i čaj, a Ujgurski kaganat bi

---

⁸⁴ DRAGIČEVIĆ 2002: 118.

⁸⁵ *History s.v.* „Tang Dynasty“. [<https://www.history.com/topics/ancient-china/tang-dynasty#emperor-xuanzong>], 15. srpanj 2022.

⁸⁶ *History s.v.* „Tang Dynasty“. [<https://www.history.com/topics/ancient-china/tang-dynasty#emperor-xuanzong>], 27. kolovoz 2022.

⁸⁷ NOVAK 2008: 52.

⁸⁸ SHAUGHNESSY 2008: 71.

davao konje.⁸⁹ Vojna, trgovačka i gospodarska suradnja Kine i Ujgurskog kaganata u značajnoj je mjeri pomoglo razvoju Ujgura što se tiče društva i gospodarskog stanja. Slično kao i u Rimskome Carstvu, Ujguri su kupovali svilu u velikim količinama. Konji i svila su ponovno bili najtraženija roba u trgovačkoj razmjeni. Grad kaganata Karabalgasun je također imao velike koristi od ove suradnje, došlo je do njegova razvoja i širenja. Sada je to bio mnogo veći grad negoli je bio prije osnivanja kaganata 744. godine.⁹⁰ Uspješnost Tang dinastije s „okolnim političkim entitetima i stanovnicima“ vidljiva je time što im se u glavnom gradu carstva nalazio velik broj veleposlanstava, strano stanovništvo moglo je sudjelovati u raznim ceremonijama. Nadalje, mogli su biti i dijelom vojne i civilne službe, a postojale su i strane gradske četvrti.⁹¹ Time je jasno vidljivo kako je dolazak stranaca zahvaljujući trgovačkim putevima, ipak ostao u carstvu, a time je dolazilo da rasta gradova i broja stanovništva. Tang dinastija je, jednako kao i Han dinastija, pokušala uvesti određene restrikcije na boju za svilu te određene tipove svile. Razlog tome je isti kao i prije – da se svila većim dijelom rezervirala za vladajuću elitu.⁹² Tržnice Tang dinastije često su imale robu i svilu iz Perzije, Bizanta, Indije i Centralne Azije, a njih bi u carstvo donijeli Sogdijanci.⁹³

Porast proizvodnje znači i porast trgovine, a to dovodi do sve većeg interesa stranaca za Kinu. Mnogi od njih se smještaju u Chang'anu i rade kao trgovci ili novčari, a neki pak pridonose kroz književnost i znanost ili donoseći nove vjere u carstvo. Grad Guangzhou zbog sve većeg opsega vanjske trgovine 862. godine postaje ured centralne vlade i prva službena trgovačka luka, a bavili su se nadzorom vanjske trgovine.⁹⁴ Zahvaljujući takvim napredcima došlo je i do većeg optjecaja novca, dolazi do usavršavanja tehnike tiskanja, proizvodnje papira, tekstila, porculana, alata, a još više se razvija arhitektura, brodogradnja i gradnja. Sustavi za navodnjavanje se također razvijaju, kao i izgradnja plovnih kanala. Što se tiče unutrašnje trgovine, sve više se uzgaja i prodaje čaj (više od 20 vrsta).⁹⁵ Izum papira datira se u II. st. pr. Kr., a svoje brzo širenje uvelike zahvaljuje širenju budističke religije. Nakon bitke kod Talasa 751. godine papir se brzo širi Egiptom, Sjevernom Afrikom i

---

⁸⁹ HERŠAK; VIDA KOVIĆ 2019: 315.

⁹⁰ HERŠAK; VIDA KOVIĆ 2019: 315.

⁹¹ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 85.

⁹² LIU; SHAFFER 2007: 135.

⁹³ LIU; SHAFFER 2007: 138.

⁹⁴ DRAGIČEVIĆ 2002: 118.

⁹⁵ DRAGIČEVIĆ 2002: 118-119.

Španjolskom.⁹⁶ Papir je služio za zapisivanje novih ideja, a time se pomoglo širenju religija poput budizma, manijejstva, zoroastrizma i kršćanstva.⁹⁷

Zahvaljujući povezivanju Kine sa raznim zemljama širem svijeta, Kina je jedno vrijeme imala politiku „otvorenih vrata“. Takva politika korištena je u vrijeme Han i Tang dinastija. Kroz taj period u Kinu su uvažana mnoga dobra: „U tom vremenu u Kinu su uvedeni vinova loza i postupak proizvodnje vina...proces dobivanja šećera iz šećerne trske, špinat, šipak, neke vrste mirodija, vunena odjeća, čistokrvni konji, deve i dr. a u trgovinskom uvozu u Kinu vidno sudjeluje drago i poludrago kamenje, koralji, obojena glazura, parfemi, slonovača, krzna, kože, rogovi nosoroga, glazbeni instrumenti i dr. Važan je također bio „uvoz“ novih ideja u kiparstvu, arhitekturi, slikarstvu, glazbi i plesu – i širenje novih religija.“⁹⁸

Jednako kao što je uvozila vrijednu robu i unaprjeđivala znanje i kulturu, tako je i obavljala izvoz. Njihov izvoz je uključivao „svilu, porculan, papir, čaj, predmete od lakera i metala. Stranci iz Kine prenose tehniku kopanja bunara, proizvodnje papira i tekstila, neke metalurške procese kao i važna kineska dostignuća u astronomiji, literaturi i umjetnosti.“⁹⁹ Uvoz i izvoz su, dakle, imali jednake važnosti pri razvoju zemalja. Razmjenjivalo se onime što je sama zemlja proizvodila u velikim količinama, a zbog toga su se naposljetku morale osnovati i udruge.

Trgovina i proizvodnja bili su u neprekidnom razvoju što je dovelo do osnivanja obrtničkih udruga, odnosno gilda kojima su upravljali starješine.¹⁰⁰ Razna poslovna zanimanja su osnivale svoje udruge, trgovci su bili najbrojniji. Zatim su slijedili postolari, lutkari, mađioničari, vatrogasci. Neke bi možda iznenadila i činjenica da su takva udruženja imale i prostitutke, prosjaci, pa i pljačkaši.¹⁰¹ Iako su takve obrtničke udruge nastale s ciljem da zaštite svoja prava i interesa, na kraju se pokazalo da su samo pomogli birokraciji da ih kontrolira jer je vlada uvela reforme prema kojoj se mora popisivati količina robe, a prema tome bi se ubirao porez.

Konačan kraj Tang dinastije datira se oko 907. godine kada Zhu Wen, tj. car Taizu (nekad sljedbenik Huang Chaoa) stvara dinastiju Hou Liang. Razdoblje te dinastije izrazito je

---

⁹⁶ *History s.v.* „The Silk Road: 8 Goods Traded Along the Ancient Network“, [https://www.history.com/news/silk-road-trade-goods], 22. srpanj 2022.

⁹⁷ *Khan Academy s.v.* „The Silk Road“, [https://www.khanacademy.org/humanities/world-history/ancient-medieval/silk-road/a/the-silk-road], 22. srpanj 2022.

⁹⁸ DRAGIČEVIĆ 2002: 119-120.

⁹⁹ DRAGIČEVIĆ 2002: 120.

¹⁰⁰ DRAGIČEVIĆ 2002: 118.

¹⁰¹ DRAGIČEVIĆ 2002: 120.

nemirno, a tijekom njihove pedesetogodišnje vladavine učestalo su se vodile borbe za vlast.¹⁰² Nestankom Tang dinastije nestaje i stabilnosti unutar carstva. Ponovno dolazi do nemira diljem Azije, a Put svile ponovno gubi na svojoj vrijednosti. Nakon nekog vremena trgovačku scenu preuzimaju sve moćniji Arapi.¹⁰³ Politički nemiri ostavili bi traga na ekonomiji carstva, narušili njenu političku stabilnost, a privredni sektor bi opet bio negativno pogođen. Unutar Carstva mnogi su smatrali kako je upravo velika koncentracija stranaca kriva za pad Tang dinastije. Prevladavalo je mišljenje kako integracija stranaca i barbara u carstvu nije bila nikako kontrolirana, a time su bili još od 4. stoljeća prouzročena slabljenja starijih vrijednosti što je na kraju dovelo do slabljenja pa i pada njena društva i čitavog carstva.¹⁰⁴

2.2. RAZDOBLJE MONGOLA I VAŽNOST MARKA POLA

Arapski doprinos na trgovačkim rutama osjeća se nakon pada Rimskoga Carstva, još u 4. stoljeću. Otprilike u isto vrijeme pod njihovu kontrolu dolazi ogranak Puta svile kojim prolaze začini, Put začina. Ruta je podrazumijevala nekadašnji Perzijski zaljev koji je do tada bio pod kontrolom Sasanida. Sasanidi su redovito slali svoje brodove u luke duž Puta začina (do istoka Kine) zauzimaju vodeću ulogu od Azije sve do istočne obale Afrike.¹⁰⁵ Kineska svila se kroz povijest, unatoč brojnim pokušajima, gotovo nikad nije prestala proizvoditi i izvoziti diljem svijeta. Tome u prilog idu i arheološki nalazi koji dokazuju da je arapska trgovina od 4. st. samo nastavila svoj razvoj. Pronađeni su komadi kineske keramike, što ukazuje na kineski uvoz u Perzijski zaljev tijekom 8. stoljeća pa sve 10. stoljeća.¹⁰⁶ Plovidbe morem bile su opasne jer je velik dio mora bio neistražen i nepoznat mornarima. Kopnene rute su se puno duže koristile, no rastom Arapske moći na području Levanta rute Puta svile postaju preopasne, a kao posljedica njima se sve manje putovalo. Nakon propasti trgovačke moći Arapa, njihovo mjesto preuzimaju Mongoli, narod koji je kroz 12 st. bio nomadsko pleme na sjeveru Kine.¹⁰⁷ Interes za Putevima svile je i dalje aktivan, stoga su brojni istraživači dolazili istraživati te rute i

---

¹⁰² *History* s.v. „Tang Dynasty“. [<https://www.history.com/topics/ancient-china/tang-dynasty#emperor-xuanzong>], 16. srpanj 2022.

¹⁰³ NOVAK 2008: 52.

¹⁰⁴ DRAGIČEVIĆ 2002: 126.

¹⁰⁵ *REID, Stan. UNESCO* s.v. „The Arap Monopoly“, [<https://en.unesco.org/silkroad/knowledge-bank/arab-monopoly>], 16. srpanj 2022.

¹⁰⁶ WAUGH, Daniel C., *Penn Museum* s.v. „The Silk Roads in History“, [<https://www.penn.museum/sites/expedition/the-silk-roads-in-history/>], 16. srpanj 2022.

¹⁰⁷ HERŠAK; VIDAKOVIĆ 2019: 317.

zapisivali viđeno. Najpoznatije ime tog perioda je ime mletačkog istraživača, Marka Pola koji je tim stazama putovao prema Kini. Danas se vjeruje kako je upravo tim rutama došlo do širenja jedne od najvećih pandemija u povijesti, tzv. *Crne smrti* u 14. stoljeću iz Azije u Europu.¹⁰⁸ Takva mišljenja i teorije zapravo i nisu neutemeljene, imajući u vidu da su se razne bolesti prenosile kontaktom robe i ljudi. Brodovi su zajedno sa robom mogli prenijeti npr. zaražene štakore i sl. čime bi se pristizanjem u pomorske luke samo nastavilo širenje pandemije.

Unatoč naglom dolasku na trgovačku scenu, ubrzo su oformili *Pax Mongolica*, mirno razdoblje na trgovačkim putevima koje je trajalo sve do 1360-ih. Taj period se smatra "zlatnim razdobljem" Puta svile. Mir je trajao sve do 1360-ih godina, a podrazumijevao je sigurnost putovanja i trgovine te uspostavu trgovačkih odnosa sa konkurentima, Venecijom i Genovom.¹⁰⁹ K tome, sa trgovačkim konkurentima Venecijom i Genovom bili su potpisani sporazumi preko Bizanta. Mongoli su svoju trgovinu obavljali stepskim rutama, prolazili su Kaspijsko more do Crnog mora, a potom su preko Bospora i Carigrada putovali prema Veneciji i Genovi.¹¹⁰ Nakon vrhunca Puta svile za vrijeme Han i Tang dinastija te pada njegove vrijednosti padom samih dinastija, ponovno je došlo do njegove obnove, razvoja i vrhunca. Osvojili su velika područja širom Azije i Europe, a prvi put u povijesti su politički ujedinili područja kojima su prolazili tradicionalni Putovi svile. Time su postavili snažan temelj za razvoj i jačanje trgovačkih, gospodarskih i političkih veza. Osim slavnog Marka Pola, poznati istraživači tih trgovačkih ruta tog razdoblja bili su i Ibn Batuta i Willem van Rubruk. Oni su, jednako kao i Marko Polo za sobom ostavili zapise i djela o Kini i njenim tajnama.¹¹¹

Mongoli su odgovorno obnašali trgovinu nad područjima koja su osvojili, a često su zapošljavali lokalne trgovce, obrtnike i učenjake s ciljem lakšeg upravljanja zemljama. Centralna Azija je ponovno postala poveznica Kine i Europe. Svilena pređa i tekstil su i dalje ostali na vrhu trgovačke potražnje iako se do tada svila proizvodila i izvan Kine. Tamjan i začini sve se više koriste kao lijekovi u medicini, a razvoj na polju agrikulturne je značio i rast broja populacije duž Europe, Azije i Afrike. Popularnost čaja i porculana u trgovini je rasla, a to je potaknulo daljnje ulaganje u razvoj pomorske trgovine. Čaj je zbog svoje osjetljivosti bilo nužno prevoziti u osiguranim spremnicima, a brod je bio bolja i brža opcija nego prijenos

---

¹⁰⁸ *Encyclopedia Britannica* s.v. „Silk Road”. [https://www.britannica.com/topic/Silk-Road-trade-route], 17. srpanj 2022.

¹⁰⁹ *Hrvatska enciklopedija* s.v. „Put svile“. [https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64249], 24. kolovoz 2022.

¹¹⁰ *Hrvatska enciklopedija* s.v. „Put svile“. [https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64249], 17. srpanj 2022.

¹¹¹ STOPIĆ; ĐURĐEVIĆ 2021: 164-165.

kopnenim rutama. Trgovina i potražnja za porculanom kretala se duž obale Indijskog oceana i zapadnog Pacifika.¹¹² Kinesko Carstvo na čelu s Mongolima (1279-1368.) je ostvarilo brojne napretke; došlo je do poboljšanja unutar Carstva, gradnje kanala, gospodarskog napretka, a kultura, politika i gospodarstvo doživljavaju procvat. Prije toga na privredu je loše posljedice imao niz ratova i brojnih pobuna, proizvodnja je bila u minusu i samo je nastavila propadati. Kina je pod mongolskom dinastijom bila ujedinjena višenacionalna država koja se oslanjala na vojne i civilne službenike hanske, ali i drugih nacionalnosti.¹¹³

Mongolska dinastija Yuan na čelu sa Kublaj-kanom odgovorna je za razvoj Kine i trgovačkih Puteva svile brojnim reformama i uvođenjem mjera. Pri tome se često koristio geslom: „*Pacificirati narod i unaprijediti poljoprivredu.*“ Jedan od njegovih najvažnijih ostvarenja u gradnji koja je pomogla pomorskoj trgovini jest Veliki kanal Yuan kojim se unaprijedio i skratio put do Beijinga (tada glavni grad Dadu). Cilj izgradnje kanala je bila brža dostava hrane, što je i ostvareno te je dobro povezan sa već postojećim vodenim putevima.¹¹⁴ Ulagali su u kulturu i znanost što dokazuju razne institucije koje su osnovali: „*Za vladanja Kublaj-kanu u Dadu – prijestolnici – otvoreni su nova Carska biblioteka, Akademija za povijest i Ured za prijevode... Od 1279. u Dadu djeluje i prvi na svijetu astronomski opservatorij, a 1289. počela je s radom Islamska akademija, dok je 1306. godine – poslije Kublajevе smrti – otvoreno novo Carsko sveučilište.*“¹¹⁵

Kroz vrijeme nadmoći mongolske dinastije došlo je za velikom potražnjom zlatne svile (zlatu je dovažano sa sjevera mongolskih stepa). Prijestolnica Dadu je bio razvijen grad koji je očuvao tradicionalni kineski stil, a bio je osmišljen siguran agrikulturni i industrijski sustav. Tamo se proizvodio kvalitetan svileni i vuneni tekstil, a u pomorskoj trgovini su se većim dijelom oslanjali na Muslimanske trgovce (robu su prevozili na sjeverne dijelove azijskoga arhipelaga i održavali veze sa područjima na obali Indijskog oceana).¹¹⁶ Dakle, što se tiče trgovine u unutrašnjosti carstva oslanjali su se većinom na lokalne trgovce koji imaju višegodišnja iskustva rada na Putevima svile, a vanjska trgovina kako je spomenuto, oslanjala se na dugogodišnju suradnju sa Muslimanskim trgovcima. Bili su svjesni kako vladaju

---

¹¹² LIU 2010: 109-110.

¹¹³ Muzej kineske povijesti, „Pregled drevne kineske kulture od zrelog razdoblja dinastije Tang do kasnog razdoblja dinastije Qing-blistavo razdoblje drevne kineske kulture“, 20.

¹¹⁴ DRAGIČEVIĆ 2002: 147-148.

¹¹⁵ DRAGIČEVIĆ 2002: 149.

¹¹⁶ LIU 2010: 122,124.

područjima koje počiva na agrikulturi i proizvodnji, a uočili su kako je najbolje njegovati stare trgovačke odnose.

Unatoč poboljšanju gospodarstva i trgovine unutar carstva, znatno su pogriješili uvođenjem društvene organizacije. Narod je tim mjerama oštećen raznim nepravednim mjerama, a time se samo potpirivalo već postojeće nepovjerenje prema strancima. Takva kontrola nad kineskim narodom je negativno utjecala na najslabiji dio društva, seljaštvo, što je dovelo do pada proizvodnje. Unatoč štetama i lošim odlukama što se tiče društva, za Yuan dinastije dolazi i do razvoja obrtništva. Oni su također, kao i većina društva, bili pod kontrolom državnog vrha. Kontroliralo ih se slično kao i prije, kroz osnivanje obrtničkih biroa. Najvažnije obrtničke grane su bile prvenstveno i dalje proizvodnja svile, pamuka, zatim proizvodnja papira i porculana, taljenje metala te proizvodnja alkohola. Najbogatiji trgovački gradovi Yuan dinastije bili su Dadu, Changan i Hangzhou. Posljednjim gradom je često bio inspiriran i mletački istraživač Marko Polo, koji u Kinu dolazi za vrijeme Kublaj-kana na vlasti.¹¹⁷

Jasno je kako je mletački istraživač, Marko Polo, kojeg se povezuje i sa Hrvatskom¹¹⁸, vrlo važan izvor Kine za ovo razdoblje. No, najprije treba objasniti kako je uopće došao do Kine. Venecija je također bila moćna trgovačka sila, a u njenu interesu je bilo širenje trgovine i povezivanje sa područjima koja se nalaze pod kontrolom mongolske dinastije. Središte europske trgovine bilo je Sredozemno more kao mjesto gdje se nalazilo sjecište trgovačkih puteva Afrike, Azije i Europe. Upravo je to bila motivacija dolaska obitelji Polo u Kinu. Marko Polo rođen je u venecijanskoj obitelji, mjesto njegova rođenja je i danas tema brojnih rasprava. Trgovinom se počeo baviti 1260. godine zajedno sa svojim mlađim bratom Matijom i ocem Nikolom.¹¹⁹ Markov otac i stric prvi puta su se zaputili Putevima svile u Kinu 1264. godine, a na svoje drugo putovanje 1271. godine povelili su i Marka te su tom prilikom posjetili Shandu i Dadu. Marko ostaje u Kini 17 godina, a vratio se u Veneciju 1295. godine. Mnoga saznanja zapisivao je u djelu koje je nazvao „*Putovanja*“ gdje opisuje Kinu i zemlje koje je posjećivao. Knjiga je nastala nakon što je Marko sudjelovao u ratu Venecije i Genove. Venecija je izgubila u tom sukobu, a Marko završio u zatvoru gdje dolazi do nastanka ovog i danas popularnog djela koje se još naziva i *Milijun, Opis svijeta, Knjiga gospara Marka Pola* i *Knjiga svjetskih čuda*. Djelo je na temelju Polovih priča pisao Rustichello da Pisa. Putem njegova djela po prvi puta

---

¹¹⁷ DRAGIČEVIĆ 2002: 150-151.

¹¹⁸ Danas se vjeruje kako je Marko Polo rođen na hrvatskome otoku Korčuli. Vjerovanje se temelji na dokumentu koji se datira u 15. st., a prema njemu obitelj Polo vuče porijeklo iz Dalmacije, *Hrvatska enciklopedija s.v. „Polo, Marko“*, [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49265>], 25. kolovoz 2022.

¹¹⁹ BINGYING 1996: 49.

se detaljno opisuju Putovi svile te veze Kine i svijeta. Opisao je stanje na Dalekom istoku i zemljama jugoistočne Azije. Tim putem Zapad upoznaje Kinu ili kako ju je zvao Marko Polo, Kataj. Opisuje izume i načine proizvodnje u Kini, koje su dotad bile potpuno nepoznate drugdje u svijetu.¹²⁰ Zahvaljujući opisima koje donosi u tome djelu sigurno je zaključiti kako je Polo najvažniji istraživač toga razdoblja, a zasigurno je poslužio kao uzor kasnijim istraživačima. Djelo također spominje i svilu, što ne iznenađuje pošto je Kina središte njene proizvodnje.

Jedan od brojnih gradova koje je posjetio bio je Toris u zemlji Arac poznatoj po utvrđenim gradovima. Piše kako se stanovništvo grada većinom bavi obrtom, trgovinom i proizvodnjom svilenih i zlatnih tkanina, a može se naći i mnogo nakita. Grad je imao razvijen sustav proizvodnje i trgovine, a to je privlačilo i velik broj stranih trgovaca. Poglavitito iz Indije, Bandaca, Mosula i Creme. Polo primjećuje mnogobrojne nacionalnosti unutar grada, primjerice „*Armenaca, nestorijanaca, jakopovaca, Georgijanaca, Perzijanaca i ljudi, obožavatelja Muhameda, tj. naroda iz zemlje Taurizi (Turci)*.“¹²¹ Ove činjenice iz djela Marka Pola dokaz su kako gradovi koji imaju razvijen sistem samoprodukcije i trgovine privlače velike mase ljudi raznih narodnosti. Time se obogaćuje grad i omogućava njegovo širenje. Gobiam je pak primjer grada bogatog rudama. Polo ga opisuje kao grad sa rudnicima zemlje bogatim željezom, čelikom i andanicom koje kasnije obrađuju u užarenim pećima.¹²²

Polo u više navrata opisuje putovanja kroz pustinjske dijelove Putova svile. Pri odlascima iz gradova Creme i Gobiame ulazi se u pustinjske dijelove, a opisuje ih sljedećim riječima: „Čovjek za prva tri dana ne nailazi na vodu, osim na zelenu kao trava, slanu i gorku...Za vrijeme od ta tri dana ne nailazi se na naselja, već samo na pustinju i veliku sušu.“¹²³

Djelo Marka Pola donosi nam i informacije o dolascima drugih religija u carstvo. Navodi budizam, kršćanstvo, islam i manihejstvo i njihove važne spomenike u carstvu. Ono je važno djelo u čitavu svijetu, pa tako i samoj Kini „*Što se Kineza tiče, „Putovanja“ su im dragocjena, jer nude mnogo građe za proučavanje života u vrijeme dinastije Yuan. U znak sjećanja na velikog ambasadora prijateljstva Marka Pola, kineski je grad Suzhou s njegovom rodom Venecijom uspostavio odnose gradova-prijatelja.*“¹²⁴ Djelo Marka Pola potvrđuje postojanje utvrda i dvoraca koje su služile kao stanice za odmor. Primjerice, ističe se putovanje iz grada Camblaua. Grad je bio važno središte iz kojega su se slali poslanici u druge pokrajine,

---

¹²⁰ DRAGIČEVIĆ 2002: 404.

¹²¹ POLO 2004: 50.

¹²² POLO 2004: 58.

¹²³ POLO 2004:57-58.

¹²⁴ BINGYING 1996: 51.

a duž Puta svile (svakih 25 milja) nalazile su se spomenute utvrde i dvorci koji su bili dobro opremljeni za okrepu i odmor. Osim toga, morale su svakodnevno imati određen broj konja: „I znajte da na ovim stanicama poslanici velikoga kana nalaze barem 400 konja, koje je veliki kan odredio, da tu stalno borave, a spremljeni su za poslanike, kada negdje putuju.“¹²⁵ Prema svemu navedenom, djelo Marka Pola je od svoga nastanka pa do danas važan povijesni izvor, ne samo Yuan dinastije, već o izumima, proizvodnji, životu društva, kulturi i političkome stanju stare Kine. Pitanje je koliko bismo znali o rutama Putova svile da nije bilo Polovih detaljnih opisa.

Dinastija Ming preuzima vlast 1368. godine, no Put svile više nikada nije dosegao značaj koji je imao za vrijeme dinastija Han i Tang. Nastavljaju suradnju sa Zapadom kroz 16. stoljeće, poglavito su to bile trgovačke i umjetničke razmjene. Središte obrtničke proizvodnje i karavanske trgovine više nije glavni grad Dadu, već Timuridski Samarkand i Herat. Prvi vladari Ming dinastije još su koristili pomorsku trgovinu, a na zapad su poslali vjerojatno jedne od posljednjih pošiljki seladona i plavo-bijelog porculana.¹²⁶ Kasnije su vladari Ming dinastije naredili zabranu trgovine pomorskim rutama. Time je trgovina svedena samo na kopno, a i ono je strogo nadzirano i postupno slabi. Posljedice se osjećaju u ekonomiji, gospodarstvu i političkoj stabilnosti zemlje. Euroazija se iznenada našla u ekonomskoj i financijskoj krizi, došlo je do pada platežne moći i nedostatka kovanoga novca. Situacija sa trgovinom na zapadu, također se nije nalazila u najboljoj situaciji. Trgovinska nadmoć Venecije je narušena osmanskim osvajanjima, a pad Bizanta 1453. godine izazvao je gašenje crnomorske rute. Središte trgovine se počelo premještati više prema Europi što je uzrokovalo zapostavljanje Puta svile kao trgovačke rute.¹²⁷ Nekad bogato carstvo i unosne trgovačke rute Puta svile sada su zahvatile glad, suša i neizvjesnost. Smatra se kako je gubitak važnosti Puta svile dijelom uzrokovan pojavama pomorskih puteva koji su bili sve popularniji. Robu je bilo lakše, brže pa i jeftinije prenositi morem negoli je to bio slučaj sa kopnenim rutama. Dinastija Ming Kinu je još više izolirala od ostatka svijeta što je naposljetku dovelo do njihova pada.¹²⁸ Postupnim zatvaranjem Kine te ukidanjem pomorskih ruta, trgovina Putevima svile i sve pogodnosti koje dolaze s njime u ozbiljnoj su krizi, a dolaskom **Osmanlija** na scenu u 16. st. ono i konačno nestaje 1453. godine. Kako je došlo do zatvaranja ruta sa zapadom, trgovci su se morali snalaziti u nabavi i dalje traženih dobara. Zatvaranje Puta svile pokrenulo je „Doba otkrića“ (1453-

---

¹²⁵ POLO 2004: 113.

¹²⁶ WAUGH, Daniel C., *Penn Museum* s.v. „The Silk Roads in History“, [https://www.penn.museum/sites/expedition/the-silk-roads-in-history/], 18. srpanj 2022.

¹²⁷ *Hrvatska enciklopedija* s.v. „Put svile“, [World History Encyclopedia s.v. „Silk Road“, https://www.ancient.eu/Silk_Road/], 19. srpanj 2022.

¹²⁸ NOVAK 2008: 53.

1660.), to je razdoblje tijekom kojeg je Europa slala svoje istraživače s ciljem otkrivanja novih ruta. Otkrili su nove pomorske puteve kojima su zamijenili dotadašnje kopnene trgovačke rute Puta svile. Tijekom tog razdoblja došlo je i do razmjene dotada međusobno nepoznatih kultura jer su neki europski brodovi tijekom istraživanja osvajali ili polagali pravo na pristigle zemlje. Time je došlo do međusobnog miješanja religija i kultura tih zemalja sa europskima.¹²⁹ Prema iznesenim činjenicama jasno je da su rute Puta svile sa sobom donosile mnogo čimbenika nužnih za razvoj Kineskoga Carstva, ali i ostalih velikih civilizacija. Njime bi došli pozitivni utjecaji na trgovačkom, gospodarskom, političkom i kulturnome polju. Nije samo Kina imala koristi od Puta svile, već i sve zemlje kojima je prolazila ova trgovačka ruta i mjesta koja je spajala diljem svijeta.

2.3. PERZIJSKA KRALJEVSKA CESTA

Perzijska kraljevska cesta koja će kasnije služiti kao jedna od glavnih cesta Puta svile bila je uspostavljena još za vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva (550-330. g. pr. Kr.).¹³⁰ Cesta koju je utemeljio perzijski car Darije I gotovo 300. godina prije otvorenja Puta svile, a

njen početak nalazio se na sjeveru Perzije, u Susi i išla je sve do Sardisa, odnosno današnje Turske. Perzijanci su pažljivo održavali Kraljevsku cestu i proširivali je pomoću manjih sporednih cesta i puteva koje su

Slika 5. Perzijska Kraljevska cesta

prolazile kroz Mezopotamiju, Indijski potkontinent i sjever Afrike. Upravo je perzijskom Kraljevskom cestom makedonski kralj Aleksandar Veliki proširio svoju vlast u Perziju, čiji su

¹²⁹ *World History Encyclopedia s.v. „Silk Road”*, [https://www.ancient.eu/Silk_Road/], 20. srpanj 2022.

¹³⁰ *World History Encyclopedia s.v. „Silk Road”*, [https://www.ancient.eu/Silk_Road/], 2. lipanj 2022.

dijelovi na kraju i trajno ostali dijelovi formalnog Puta svile.¹³¹ Nova arheološka istraživanja zbog mnogih sličnosti sa pronalascima utvrda na Putu svile potiču mogućnost da je Kraljevska Perzijska cesta jedan od ogranaka drevnog puta.

Procjenjuje se kako je Perzijska Kraljevska cesta duga oko 1400 km, a da je glavna ruta prolazila kroz Suzu, Kirkuk, Ninivu, Edesu, Hattusu i Sardis. Različiti su bili načini putovanja ovim rutama, putovalo se cestama, rijekama, kanalima i stazama. Ruta je također uključivala i luke i sidrišta.¹³² Da je to nekada bila jedna od ruta drevnog Puta svile zaključuje se zbog stotine pronađenih ostataka utvrda i usputnih stanica koje su poboljšavale komunikacijsku mrežu. Duž tih ruta gotovo svakodnevno su prolazili *pirradazishi*, odnosno perzijski brzi trkači. Osim njih, rutu su koristili i obični putnici. Trkači i obični putnici često bi ostajali u usputnim stanicama za odmor koje su se nalazile duž ovih ruta. Arheološka istraživanja otkrila su ostatke kamene utvrde u blizini Kuh-e Qale (cesta Persepolis - Susa) gdje su pronađeni skupocjeni i vrijedni predmeti od stakla i uvaženog kamena. Zbog takvih pronalazaka se vjeruje kako je to bila stanica za bogatije prolaznike.¹³³ Neke od pronađenih utvrda sadrže dokaze o određenim djelatnostima i zapošljavanju za ahemenidskog perioda. Primjeri takvih utvrda su Yaz-depe i Uch-depe koje se nalaze u blizini Merva. Unutar ustanove u Kerkiju (južna obala rijeke Oxus) arheolozi su pronašli ahemenidski darik. Darik je zlatni kovani novac karakterističan za Perzijsko Carstvo.¹³⁴ Dakle, Perzijska Kraljevska cesta sadrži mnogo sličnosti sa drevnim i mnogo poznatijim Putem svile. zbog toga se nerijetko i uspoređuju sličnosti i nalazišta ovih povijesnih ruta. Prometnicom se i dalje vrše arheološka istraživanja, stoga će zasigurno u budućnosti biti više saznanja kuda su točno prolazile rute ove ceste.

Najvažniji izvor o postojanju ove rute je grčki povjesničar Herodot. Poznati antički autor je u svome djelu *Povijesti* ostao fasciniran poštanskim sustavom Ahemenida što je i vidljivo kroz njegovo djelo gdje nabraja takve stanice i opisuje Kraljevsku cestu.¹³⁵ Prema Herodotovim riječima „*Tamo su posvuda kraljevske stanice i fine gostionice, a cijela cesta prolazi kroz*

---

¹³¹ *History* s.v. „Silk Road“, [<https://www.history.com/topics/ancient-middle-east/silk-road>], 2. lipanj 2022.

¹³² *Socmedarch* s.v. „Kraljevski put Ahmeneida“. [<https://hr.socmedarch.org/royal-road-of-the-achaemenids-172590-14340>], 27. kolovoz. 2022

¹³³ *Socmedarch* s.v. „Kraljevski put Ahmeneida“. [<https://hr.socmedarch.org/royal-road-of-the-achaemenids-172590-14340>], 27. kolovoz. 2022

¹³⁴ *Sociedad Espanola de Iranologia-SEI* s.v. „The Aquemenid Royal Road in Central Asia“. [<https://iranologia.es/en/2021/02/03/the-aquemenid-royal-road-in-central-asia/?fbclid=IwAR3ou6laJr390O-ECKykPw1iVa80I0sFGIe0DRsqRAfFwHRibIxcyzGQmr4>], 27. kolovoz 2022.

¹³⁵ FRENCH 1998: 15.

nenastanjeno područje i sigurno je putovati“, a nabraja kako je u Lidiji i Frigiji 20 takvih stanica, Ciliciji oko 30, Armeniji 15, zemlja Matiene 34 i regija Kissia 11 stanica.¹³⁶

3. KRALJEV PUT – RAZVOJ I ZNAČAJ

Trgovačke rute služile su kao mjesta razmjene kulture znanja, ideja i robe. Njima su se spajala mjesta proizvodnje i mjesta na kojima su se ta dobra prodavala. Tim razmjenama poboljšavalo se ekonomsko, političko i gospodarsko stanje velikih povijesnih civilizacija i zemalja kroz koje su ti putevi prolazili. Prepoznavajući njihov potencijal vladajuće dinastije ili narodi bi preuzeli odredbe svojih prethodnika i time ostvarili razvoj svojih zemalja. Takvim načinom stoljećima bi se očuvale uspješne trgovačke rute.

Kraljev put primjer je antičke rute sa dugom poviješću. Njime su se spajale spajali Sirija i Akapski zaljev preko područja današnjeg Jordana. Jedna je od najstarijih kontinuirano korištenih prometnica u svijetu. Tome je dokaz i njeno spominjanje u Bibliji, točnije u Starome Zavjetu. Cestama Kraljevog puta okoristili su se i Križari, za kojima su ostali mnogobrojni utvrđeni dvorci i utvrde.¹³⁷ Narod Nabatejaca bili su nomadski narod na području Arabije koji se bavio karavanskom trgovinom, a prvenstveno su trgovali začinima i tamjanom. Kroz svoje postojanje su bili gotovo samostalni, a njihovo kraljevstvo je na vrhuncu za vrijeme kraljeva Arete III. (87-62.g.pr.Kr.) koji je proširio teritorij kraljevstva, no Rimljanima je morao plaćati tribut te Arete IV. (9.g.pr.Kr.- 40.), posljednjeg vladara samostalnog kraljevstva. Nakon toga našli su se pod sve većim pritiskom od strane Rimljana, sve dok naposljetku nisu pali pod njihovu vlast 106. godine i postali provincija Arabija.¹³⁸ Nabatejsko kraljevstvo je steklo svoje bogatstvo iskorištavajući prednosti blizine trgovačkog puta. Kraljevim putem trgovali su začinima i robom sa arapskoga područja koji su ostali narodi i kraljevstva smatrali luksuznom ili egzotičnom (prvenstveno tamjan i zlato) Upravo su Nabatejci zaslužni za izgradnju grada Petre čija je bogata povijest privlačna velikom broju turista. Vrijednost Kraljevog puta uočili su i Rimljani, a taj interes posebno raste za vrijeme cara Trajana (postaje car 98. god.). Rimski car je uočio trgovačke mogućnosti puta, no osim toga putem se koristio i da bi carske legije i

---

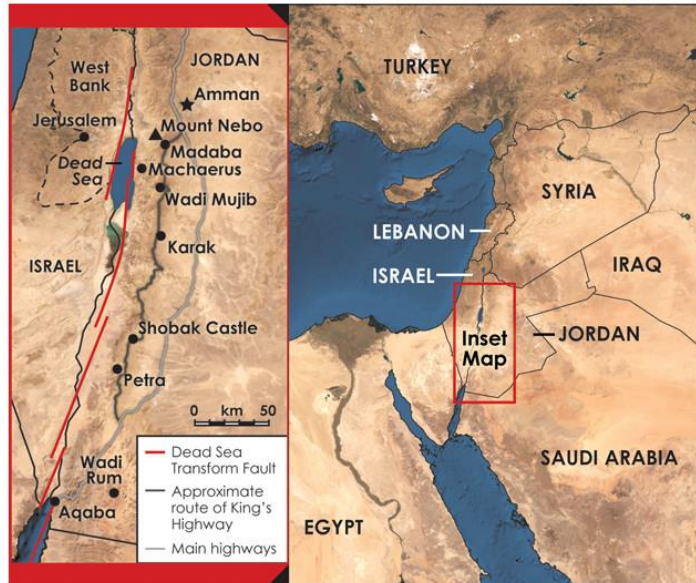
¹³⁶ Hdt., VIII, 52-54

¹³⁷ *Encyclopaedia Britannica* s.v. „King’s Highway“, [<https://www.britannica.com/topic/Kings-Highway>], 26. srpanj 2022.

¹³⁸ *Hrvatska enciklopedija* s.v. „Nabatejci“, [<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42667>], 27. srpanj 2022.

trupe brže prolazile carstvom.¹³⁹ Zahvaljujući tome, on nastavlja ulagati u daljnji razvoj puta i odlučuje obnoviti ceste.

Mjesta koja je put spajao i sama su imala neka dobra koja su se zatim razmjenjivala i/ili trgovala sa ostalim mjestima koja su bila uzduž ruta Kraljevog puta. Najpoznatije trgovačko i prometno raskrižje na području starog Jordana započinjalo je u Damasku (na sjeveru) i završavalo u Akapskome zaljevu. Njegovi ogranci prolazili su kroz mnoge gradove, povijesna mjesta i prirodna dobra kroz koja je put prolazio su sljedeća: Ashtaroth, Ramoth-Gilead, Rabbah (danas grad Amman), Heshbon, Dibon, Kir-Hareseth i Bozrah. Put se zatim nastavlja do pomorske luke Ezion-Geber u Akapskome zaljevu.

Slika 2. Karta Kraljevog puta

Putem se dolazilo i do grada na sjeveru, Edrei, kao i Punone i Petre na jugu zemlje. Petra je i sama po sebi grad bogate i velike povijesne važnosti. Nekada je bila prijestolnica nabatejskih Arapa, a njeno ime u prijevodu znači „grad crvene ruže.“¹⁴⁰

Dakle, dokazano je kako se Kraljevim putem spajao drevni grad Heliopolis u Egiptu sa Damskom i Resafom u Siriji. Prolazeći preko područja Jordana obuhvaćao je gradove koji su i danas velike turističke atrakcije poput Petre, Ma'an Shobak ili prema lokalnom stanovništvu, Ash-Shawbak, Al-Karak, Madaba, Amman pa sve do područja Jerasha. Kroz više od 3 000 godina povijesti puta, mnogi narodi starih kraljevstava uvelike su se oslanjali na trgovačke i druge pogodnosti koje je put donosio. Duž Kraljevog puta trgovalo se raznim dobrima. Najtraženija roba bili su začini, svila i razni tekstili.¹⁴¹ Kao što je to slučaj sa svim trgovačkim putevima, i Kraljev put je zahvaljujući trgovačkim i kulturnim razmjenama te mnogim drugim pogodnostima doveo do daljnjeg razvoja zemalja i naroda. Zahvaljujući razmjenama raznolike

¹³⁹ FRENCH 2012: 161.

¹⁴⁰ Bible Study s.v. „The King's Highway Map“, [<https://www.biblestudy.org/maps/kings-highway.html>], 26. srpanj 2022.

¹⁴¹ FRENCH 2012: 161.

prirode različita su kraljevstva i narodi ostvarili unosne prihode i bogatstva koja bi omogućila njihov procvat na svim važnim poljima.

Područje Bliskog istoka imalo je više važnih trgovačkih ruta, no najpoznatije su Via Maris i Kraljev put. Via Maris je obalna ruta koja je spajala Egipat, Asiriju i Babilon. Via Maris u prijevodu znači „put mora“, a često je korištena zbog blizine mora, hrane i gradova. Kroz rutu Via Maris prolazile su i druge trgovačke rute koje su spajale Europu, Afriku i Aziju.¹⁴² Oskudna roba koja je bila dostupna samo na određenim mjestima, poput soli ili začina, bila je primarni pokretač trgovačkih mreža, ali kada su uspostavljene, te su ceste također olakšale kulturnu razmjenu i opći razvoj civilizacija razmjennom znanja, ideja i religija. Put mora je najveća ruta toga područja, a zatim slijedi Kraljev put. Njime su se većinom služili pustinjski narodi, a zatim već spomenuti trgovci, hodočasnici te razni osvajači kroz povijest. Većim dijelom rute ovog trgovačkog puta zaobilazile su pustinju što je pogodovalo razvoju kvalitetne trgovine. Imajući u vidu sve navedene činjenice jasno je zašto je Kraljev put bio važan različitim vladarima kroz povijest. Kontrolom tih ruta bili su osigurani ključni prihodi kraljevstvima, a time bi se ujedno osigurala i nadmoć nad okolnim narodima. Monopol nad takvim resursima, kao i velik ekonomski potencijal bili su više nego dovoljni razlozi za brojne sukobe i konflikte zemalja toga područja (Damask, Transjordan...). Prvi takav primjer su David i Salomon koji su imali monopol nad trgovinom, a tako su osigurali nadmoć nad obližnjim Moabom i Edomom na istoku. Dakle, sukobi zbog kontrole puta su bili učestali, tu su se izmjenjivali već spomenuti Nabatejci, Rimljani, Križari te kasnije i Bizant, Arapi, Perzijanci te Muslimani.¹⁴³ Navedene činjenice jasno ukazuju kako Kraljev put ima dugu i bogatu povijest, čemu su dokaz i brojni arheološki nalazi te ostaci dvoraca i utvrda.

3.1. BIBLIJSKA POZADINA

Izraelsko područje nalazilo se na prometnom raskrižju gdje su svakodnevno prolazili trgovačke karavane. Izraelski kralj Salomon prvi je uočio strateške prednosti svoga kraljevstva. Uključio se u trgovačku razmjenu i time ostvario velike prihode svojoj zemlji. Većinom je

---

¹⁴² *Ancient World History* s.v. „King’s Highway and Way of The Sea“, [http://earlyworldhistory.blogspot.com/2012/03/kings-highway-and-way-of-sea.html], 27. srpanj 2022.

¹⁴³ *Ancient World History* s.v. „King’s Highway and Way of The Sea“, [http://earlyworldhistory.blogspot.com/2012/03/kings-highway-and-way-of-sea.html], 2. srpanj 2022.

trgovao sa bakrom, oružjem i raznim alatima, a zauzvrat bi uzimao zlato, srebro, razne začine i životinje. Time je istovremeno i jačao političke veze sa drugim narodima. Trgovao je diljem Egipta, Fenicije, Sirije, Južne Arabije, Indije i Afrike. Dokaz kako je trgovačka razmjena pripomogla jačanju političkih veza donosi i sama Biblija. Prva knjiga kraljeva piše kako je kraljica od Sabe došla Salomonu testirajući njegovu mudrost i usput mu donoseći mnoge poklone. No, arheolozi su drugačija mišljenja. Naime, Salomon je imao kontrolu nad trgovinom i razmjenom duž Kraljevog puta stoga smatraju kako je kraljica došla s namjerom da zaštiti svoje interese. Odnosno, da je poklonima i pregovorima htjela postići neku vrstu dogovora čime bi ostvarila ekonomski savez sa izraelskim kraljem te tako očuvala monopol nad svojim trgovačkim putevima.¹⁴⁴

Postojanje Kraljevog puta moguće je dokazati pomoću više čimbenika. Biblija je tu kao najvažniji izvor te je dokaz starosti ove trgovačke rute. Brojna arheološka istraživanja provedena su duž jordanskoga područja i sporednih ogranaka Kraljeva puta. Njime su prolazili brojni kraljevi i narodi koji su svojim djelovanjem unaprijedili već postojeće rute i time ostavili svoj trag u povijesti ove prometne magistrale. Arheološka istraživanja dokazuju koje su se civilizacije i kraljevi kroz povijest okoristili ovom trgovačkom rutom i tako obogatili svoja kraljevstva. Biblija spominje Kraljev put u Knjizi Postanka i Knjizi Brojeva. Prema podacima iz Knjige postanka pretpostavlja se kako je ova prometnica od 280 km dobila svoje ime, dok Stari Zavjet, odnosno Knjiga Brojeva donosi više informacija o njenim počecima korištenja za koje se danas pretpostavlja da je starije od 3 000 godina. Prema 14. poglavlju Knjige Postanka ova prometnica je svoje ime naslijedila od saveza kojeg su sačinjavala četiri važna mezopotamska kralja koji su te rute koristili da bi svoje vojske slali u pohode na području Palestine, za vrijeme kada je živio i Abraham¹⁴⁵:

Vojna četvorice velikih kraljeva

Kad Amrafel bijaše kralj Šineara, Ariok kralj Elasara, Kedor-Laomer kralj Elama, Tidal kralj Gojima, povedoše oni rat protiv Bere, kralja Sodome, Birše, kralja Gomore, Šinaba, kralja Adme, Šemebera, kralja Sebojima, i protiv kralja u Beli, to jest Soaru.³ I vojske se sliju u dolinu Sidim, gdje je danas Slano more. Dvanaest su godina služili Kedor-Laomera, ali trinaeste godine dignu se na ustanak. U četrnaestoj godini digne se Kedor-Laomer i kraljevi koji su bili s njim te potuku Refaimce u Ašterot Karnajimu, Zuzijce u Hamu,

---

¹⁴⁴ BORK 1979: 21.

¹⁴⁵ WOOD 1978: 112.

Emijce na ravnici Kirjatajimu, Horijce u brdskom kraju Seiru, blizu El Parana, koji je uz pustinju. Onda se povuku natrag i stignu u En Mišpat, to jest Kadeš, i pokore sve krajeve Amalečana i Amorejaca, koji su nastavali Haseson Tamar. Zatim istupi kralj Sodome, kralj Gomore, kralj Adme, kralj Sebojima i kralj Bele, odnosno Soara, te zapodjenu borbu protiv onih u dolini Sidimu: Kedor-Laomera, kralja Elama, Tidalu, kralja Gojima, Amrafela, kralja Šineara, Arioka, kralja Elasara – četiri kralja protiv pet.¹⁴⁶

Dakle, prema iznesenom vidi se kako je bila riječ o savezu četvorice kraljeva koji su krenuli u pohod sa suparničkim savezom, kojeg su pak činila petorica kraljeva. Prema tome je jasno kako se put nalazio na važnom strateškom mjestu. Vjerojatno je taj sukob imao velik utjecaj na ondašnje područje i opće ekonomsko i gospodarsko stanje zemalja da je sam put imenovan prema tome događaju.

Nadalje, neki znanstvenici smatraju kako se postojanje Kraljeva puta može dokazati i pomoću Knjige Brojeva (20:14-20) kada Mojsije traži dopuštenje edomskoga kralja da Izraelci prođu njegovim kraljevstvom na putu do Obećane zemlje: „*Pusti nas da prođemo kroz tvoju zemlju. Nećemo ići preko polja ni vinograda niti ćemo piti vodu iz bunara; ići ćemo Kraljevskim putem, ne skrećući ni desno ni lijevo, dok ne prođemo tvoje područje. Edom mu odgovori: »Ne prolazi preko moje zemlje, jer eto me s mačem preda te!«*

»Ići ćemo utrenikom«, rekoše Izraelci, »a budemo li pili tvoje vode, mi i naša stada, za to ćemo ti platiti. Ništa više, samo da prođemo pješice.«

»Ne prolazi!« – odgovori.

I Edom mu izade ususret s mnogo ljudi i s velikom silom. ¹⁴⁷

Prema ovome citatu iz Knjige Brojeva vidi se kako je zemlja edomskoga kralja bila razvijena agrikulturna zemlja. Kralj nije dopustio Izraelcima prijelaz njegovom zemljom zbog straha od prekomjernog uzimanja dobara s njegovih polja i vinograda. Voda je tu vjerojatno igrala najveću ulogu. Pitka voda je bila rijetkost pri putovanjima kroz pustinjska područja, a njena vrijednost je rasla zbog potrebe poljoprivrede i uzgoja stoke. Zbog toga je vjerojatno edomski kralj i iznio oružanu prijetnju Izraelcima. Iako su bili spremni platiti za sve što bi eventualno koristili kralj nije bio spremam prihvatiti nikakve dogovore. Ovaj slučaj je primjer

---

¹⁴⁶ Post 14, 1-9

¹⁴⁷ Br 20, 14-20

kako se od samih početaka Kraljev put nalazio na vrlo važnom i ključnom raskrižju nužnom za prijelaz do određenih plodnih područja.

Autori članka *The Legend of the 'King's Highway: The Archaeological Evidence* donose informaciju kako dio znanstvenika smatra kako je ovim putem došlo do imenovanja ovog trgovačkog puta, a ne biblijskom inačicom priče jer ona jednostavno nema dovoljno arheoloških dokaza koje bi je poduprle.¹⁴⁸ Također, ističu problematiku koja se veže uz Kraljev put. Naime, put je prolazio kroz visoravni na istoku Wadi Arabaha, što bi put smjestilo na samom zapadu moderne „Pustinjske ceste“, osmanske Dar bal-Hajj i rimske Via Nove Traiane. Smatraju kako je Kraljev put ponegdje bio paralelan sa ostalim cestama, no postavlja se pitanje koja je točno cesta Kraljev put?¹⁴⁹ Korištenje Kraljevog puta procjenjuje se od 3 000 sve do 5 000 godina starosti, njime su do današnjeg dana prošle tisuće ljudi, no uz njega se i dalje vežu određene nepoznanice. Navedene činjenice dokaz su kako se nekad arheološka istraživanja i podaci iz Biblije ne poklapaju. Istraživanja duž Kraljevog puta se i dalje provode, stoga ima mjesta za buduća otkrića i rasprave. Dakle, pomoću Biblije se dobiva uvid o pozadini naziva Kraljeva puta, a arheološka istraživanja na određenim područjima donose fizičke dokaze o njegovim pravcima.

3.2. POVIJEST RUTE

Za razvoj Kraljeva puta ističu se tri najvažnija razdoblja: period Asirske prevlasti nad ovim prostorom, klasično razdoblje (razdoblje Nabatejaca te kasnije Rimljana i Bizanta) te kasnoislamsko doba. Iako se ne može sa sigurnošću procijeniti starost Kraljevog puta kao ni početak njegove izgradnje mnogi historiografski i arheološki nalazi upućuju da je ono započeto ili za vrijeme željeznog doba II ili klasičnog doba. Grad koji bi imao vrhovnu vlast kroz ta razdoblja je različit. Tako se naime, kroz željezno doba vrhovna vlast nalazila u Buseiri (prijestolnica Edomaca), a kroz klasično doba se ono premjestilo u nabatejsku Petru. Kako je to bio slučaj i sa okolnim područjima oko kineskog trgovačkog puta, Puta svile, tako je i sa okolnim mjestima duž Kraljevog puta došlo do razvoja čitave regije i susjednih naroda na socio-ekonomskom, političkom, demografskom i kulturnom aspektu.¹⁵⁰ Upravo je zbog razvoja na

---

¹⁴⁸ Vidi više u ELAT 1978:23-24; KLETTER: 41-45.

¹⁴⁹ ABUDANAH, TWAISSI, WENNER, TARAWNEH, AL-SALAMEEN 2015: 157-158.

¹⁵⁰ ABUDANAH, TWAISSI, WENNER, TARAWNEH, AL-SALAMEEN 2015: 183.

tim poljima bilo važno kontinuirano razvijati put te graditi manje, sporedne ogranke koji bi spajali i omanja mjesta, sela i gradove na tome području. Standard života koji bi došao sa razvojem puteva zahtijevao je i kontinuirano ulaganje u same puteve da bi se razmjena tih dobara mogla nastaviti te širiti kroz duži vremenski period.

Arheološka istraživanja provedena uzduž ogranaka Kraljevog puta dokazuju njegovo korištenje još od kamenog doba (neolitik)¹⁵¹ ali nemoguće je potvrditi da su korištene identične rute kao i kasnijim razdobljima. U brončano doba sigurno je da se trgovina nastavila ali i dalje je upitno u kojoj mjeri se ruta Kraljevog puta preplitala s Pomorskim putem. Vjerojatno najbolji dokaz trgovačke i kulturne razmjene iz brončanog doba jest egipatski bodež sa mezopotamskim motivima. Bodež koji se datira u razdoblje Naqade II. (oko 3450.pr.Kr.) danas je poznat pod nazivom *Nož Gebel el-Arak*, a čuva se u Louvre muzeju u Parizu.¹⁵² Nož je primjer koliko daleko su mogli putovati različiti civilizacijski utjecaji, a mezopotamski vladari su imali jak politički i kulturni utjecaj na području Levanta i Anatolije. Nož je načinjen od kremena, a drška od kosti. Na prednjoj strani nalazi se prikaz ratnog sukoba ratnika Sumera i Egipta, a na pozadini je tipičan prikaz mezopotamske umjetnosti tzv. *Gospodar životinja* (mezopotamski vladar u borbi s lavom). Trgovački odnosi Mezopotamije i Egipta razvili su se još u 4. tisućljeću pr.Kr. tijekom kojeg je došlo do trgovačke razmjene egipatske regije sa Bliskim istokom. Ta razmjena se obavljala i kopnenim i morskim trgovačkim rutama.¹⁵³

Prvi pisani izvori koji svjedoče korištenju Kraljevog puta u svrhu trgovine javljaju se u željezno doba II, u periodu kada su to područje kontrolirali asirski kraljevi koji su se i sami koristili prednostima kontrole trgovačkoga puta. Ojačali su političke veze sa okolnim narodima te olakšali promet i trgovinu između sjevera i juga, točnije sa Edomskim kraljevstvom, Moabom te Ammanom. Dakle, asirski kraljevi su imali jak politički utjecaj na prostoru Starog istoka u željezno doba.¹⁵⁴ Asirska trgovina obuhvaćala je Crno more, Siriju, Mezopotamiju pa sve do Eufrata na istoku, a saznanja o njihovu postojanju dobivamo iz asirskih klinastih pločica iz Kültepea, Hatuše i Alisara. Prema njima saznajemo da su asirski trgovci

---

¹⁵¹ Trgovina opsidijanom je najbolji primjer, jer su pronađeni tragovi anatolijskog opsidijana u neolitskim lokalitetima, npr. Beidha u današnjem Jordanu, Ortega, David & Ibáñez, Juan & Khalidi, Lamy & Méndez, Vicenç & Campos, Daniel & Teira, Luis. (2013). Towards a Multi-Agent-Based Modelling of Obsidian Exchange in the Neolithic Near East. *Journal of Archaeological Method and Theory*. 21. 10.1007/s10816-013-9196-1.

¹⁵² Pariz: *Louvre Museum*, inv.br. E 11517

¹⁵³ *Ancient Origins* s.v. „Gebel El-Arak Knife – A Link to Ancient Egypt’s Distant Beginnings“. [<https://www.ancient-origins.net/artifacts-other-artifacts/gebel-el-arak-knife-0013972>], 29. kolovoz 2022.

¹⁵⁴ ABUDANAH, TWAISSI, WENNER, TARAWNEH, AL-SALAMEEN 2015: 157-158.

prodavali kositar, tekstil, drago kamenje, metal, zlato, srebro i bakar te su u većim gradovima osnivali trgovačke kolonije (karum).¹⁵⁵

Arheološka istraživanja bogata su ostacima nabatejske kulture i trgovine. Duž rute koja prolazi jordanskim područjem dosadašnja arheološka istraživanja otkrila su kako su za Nabatejskog razdoblja okolna naselja bila ruralna te se lokalno stanovništvo većinom bavilo agrikulturom, a imali su razvijen način opskrbe vodom. Kroz razdoblje Nabatejaca došlo je do povećanja stalno naseljenih područja (1.st.pr.Kr.-1. st.n.e.) što dokazuju i brojni ostaci keramike i grobnice koje su se nalazile u blizini Kraljeva puta. Istraživanja na jugu jordanskoga područja, dokazala su kako su Nabatejci zaslužni za prve napretke trgovine duž ogranaka koje danas smatramo dijelovima Kraljevog puta. Arheolozi smatraju kako su time zaslužni i za porast stanovništva jer socio-regionalna dinamika ne bi bila moguća bez razvijene mreže cesti i manjih povezanih puteva.¹⁵⁶ Nabatejci su vladali rutom koja je spajala Petru i Gazu, a poznata je pod nazivom Put tamjana. Trgovina između udaljenih područja doseže vrhunac nakon rimskog osvajanja Nabatejskoga kraljevstva 106. godine, no ono počinje postupno slabjeti i propadati već u 3. st. Put tamjana je prometnica koja je spajala Afriku i Aziju te Arapski svijet sa Mediteranskim, a o članovima trgovine i dobrima koja su se njime razmjenjivala pisao je i Apuleius Floor : „*Daleko se nalazi Indija, iza učenih Egipćana, iza praznovjernih Židova i nabatejskih trgovaca, iza djece Arsacesa u njihovim dugim haljama, Hureanci kojima zemlja daje oskudne žetve te Arapi, čiji su parfemi izvor njihova bogatstva...*“¹⁵⁷ Svi ovi narodi su bili članovi trgovine duž Puta tamjana, a Arapi su bili očiti predvodnici jer su imali unosnu trgovinu parfemima i aromatima. Bogatstvo koje je ono donosilo nije prošlo neopaženo.

Gradovi Haluza, Mammshit, Avdat i Shivta nalazili su se duž rute prema mediteranskom kraju koje se spajaju sa putem tamjana i putem začina. Navedeni gradovi su zajedno sa utvrdama i poljoprivrednim naseljima kroz pustinju Negev bili ključni za održavanje tih ruta, a zajedno su ostvarili unosnu trgovinu tamjanom i smirnom iz južne Arabije u Sredozemlje od 3. st.pr.Kr. pa sve do 2.st.n.e. Sveukupno se čak 10 važnih lokacija (četiri grada (Haluza, Mamshit, Avdat i Shivta), četiri tvrđave (Kazra, Nekarot, Makhmal i Grafon) i dva karavan-saraja (Moa i Saharonim) prostire okolo glavnog trgovačkog puta koji spaja Petru sa sredozemnim lukama. Rute te pustinjski gradovi i naselja odražavaju napredak gospodarstva i nabatejske trgovine tamjanom od 3. st.pr.Kr. do 4. st.n.e. te čine temelj ekonomske moći

---

¹⁵⁵ HATUNOGLU 2021: 91-94.

¹⁵⁶ ABUDANAH, TWAISSI, WENNER, TARAWNEH, AL-SALAMEEN 2015: 183.

¹⁵⁷ ERIKSON-GINI, ISRAEL 2013: 23.

tamjana u poticanju pustinjske opskrbe rute od Arabije do Mediterana u helenističko-rimsko doba, što je promicalo razvoj gradova, utvrda i karavansaraja za kontrolu tih ruta. Osim navedenoga, prikazuju opsežnu sliku složenog nabatejskog sustava u izgradnji gradova, svjedoče inovacijama i radu potrebnim za stvaranje održivog poljoprivrednog sustava u pustinjskim uvjetima, što se dokazuje konstrukcijama za navodnjavanje i očuvanje vode.¹⁵⁸

Vrhuncem gradnje i razvoja staza Kraljeva puta smatra se period rimske prevlasti nad tim područjem. No, Rimljani nisu zaslužni za formiranje složene mreže prometnica i razmjene kroz jordansko područje, već je ono dobrim dijelom bilo izgrađeno godinama prije njihova dolaska, a već je naglašeno kako su za to zaslužni velikim dijelom Nabatejci. Velik broj ograna i manjih sporednih ceste koje su tako spajale i manje dijelove carstva pomogle su jačanju i ujedinjenju svih dijelova zemlje. Dakle, Rimljane je već dočekala dobro razvijena mreža komunikacije i razmjene na već postojećim rutama u koje su samo nastavili ulagati.¹⁵⁹ Padom Nabatejskog kraljevstva pod rimsku vlast Nabatejci nisu nestali, a to dokazuju tekstovi iz Haurana (regija u Siriji i Jordanu). Tekstovi se datiraju u vrijeme cara Hadrijana (7.st.), a prema njima se vidi nastavak nabatejske izgradnje hramova poput Suweida ili Si koji sadrže brojne nabatejske natpise iz tog razdoblja. Glavna prometnica prolazila je kroz Transjordan iz Aqabe i Madabe do Haurana i Damaska. Koristila se od neolitika, a rimski car Trajan je iskorištava pri izgradnji svoje prometnice.¹⁶⁰

Razvoj rute između Petre i Negeva značio je propast Puta Tamjana. Robert Cohen istraživao je brojne lokacije na rutama Puta tamjana: Moyat Awad, Qasra, Har Masa, Neqarot, Sha'ar Ramon, Mahmal i Horvat Ma'agurah, koji je vjerojatno i najvažnije otkriće. Nalazište se nalazilo između Obode i Eluse, a samo ime nalazišta zapravo se odnosi na veliku cisternu koja je tamo uklesana u stijenu te je još uvijek dobro očuvana. Cohen je tijekom istraživanja lokaliteta pronašao pravokutni ostatak karavanseija koji je jedan od najranijih karavanseija Nabatejskoga razdoblja. Ona su se sačinjavala od velikog unutarnjeg dvorišta i kazamatske prostorije uz unutarnje zidine. Unutar nalazišta pronašao je i keramičku kolekciju koja se datira u helenistički period te novčiće koji se datiraju u 2.st.pr.Kr. Manje nalazište u blizini je sadržavalo i kupelj, utvrdu i kuhinju, no nije sa sigurnošću mogao odrediti starost te utvrde zbog nedostatka dokaza, no pretpostavlja da je ona iz rimskoga razdoblja.¹⁶¹ Navedene

---

¹⁵⁸ UNESCO World Heritage Convention s.v. „Incense Route - Desert Cities in the Negev“, [<https://whc.unesco.org/en/list/1107/>], 6. kolovoz 2022.

¹⁵⁹ SMITH 2005:180.

¹⁶⁰ GLUECK 1937-1939: 141-143.

¹⁶¹ ERIKSON-GINI, ISRAEL 2013: 31-35.

činjenice dokaz su kako su od ranih dana poznavali vrijednost novca, što je ujedino i dokaz trgovine na tome području. Utvrde pronađene na lokalitetu dokaz su kako je Horvat Ma'agurahu služila kao kontrolna točka na Putu tamjana, a iz tog razloga je i sadržavala zalihe hrane, novca i skloništa za odmor. Najvažnije otkriće Rudolpha Cohena smatra se Moyat 'Awad iako ga je Cohen pogrešno identificirao kao Mo'a, mjesto koje se spominje u kasnobizantskim izvorima (mozaik iz Madabe i Beershev porezni edikt). Kasnije je dokazano kako je lokalitet bio napušten mnogo prije toga razdoblja, a danas se ono datira većim dijelom u rimsko razdoblje. Pronađeni su dokazi kako je lokalitet redom prošao helenizam te rani i kasni rimski period što potvrđuju i otkriveni ostaci utvrda: Nabatejska utvrda, nabatejski karavan-saraj iz rimskog razdoblja, a pronađene su još i špiljske nastambe i industrijski objekti, peć za pečenje, poljoprivredna terase i rezervoar za vodu. Unutar utvrde pronađeni su artefakti i kovanice koji se datiraju u 3.st.pr.Kr.¹⁶² Dakle, navedeni podaci i pronađeni arheološki dokazi pokazuju kako je Kraljev put, kasnije Via Nova Traiana i njegovi ogranci poput Puta tamjana vrhunac doživjelo za vrijeme naroda Nabatejaca te nakon njih i Rimskog Carstva, iako su rute korištene i tijekom križarskih pohoda, a njihove najpoznatije utvrde su Kerak¹⁶³ i Šobak.¹⁶⁴

Rimljani su, kako je već spomenuto doprinijeli razvoju prometnica. Modernizirali su i uredili već postojeće prometnice, a najpoznatiji su po obnovi Kraljeva puta. Kraljev put je nakon obnove rimskog cara Trajana poznat i pod nazivom Via Nova Traiana, a od samih početaka njime se spajao sjever i jug zemlje i obavljale trgovačke razmjene. Cilj njene obnove za vrijeme cara Trajana bilo je poboljšanje transporta i komunikacijskih veza glavnih gradova, Bostre i Al-Aqabah. Cesta je nazvana *Via Nova Traiana* kako bi se razlikovala od ceste slična imena, *Via Traiane*, koja se nalazila u Italiji.¹⁶⁵ Nakon te obnove prometnica je poznata pod novim nazivom, Via Nova Traiana koja je spajala Khirbet al-Khalde kroz područje Wadi al-Yutm sa Aqabom. Duž te rute izgrađivali su utvrde i stanice koje su kao i prije služile kao kontrolne točke. Mrežu rimskih prometnica prikazuje *Tabula Peutingeriana*, ili u prijevodu Peutingerova tablica¹⁶⁶. Prema njoj se također vidi kako se Via Nova Traiana, spuštala se niz

¹⁶² ERIKSON-GINI, ISRAEL 2013: 44.

¹⁶³ Kerak se nalazio 15-ak kilometara od Mrtvoga mora, a prema Bibliji, bio je glavni grad Moabita. Glavni dio dvorca datira se u vrijeme križarskih pohoda, a dijelovi su dodali Mameluci i Osmanlije. *Encyclopaedia Britannica* s.v. „Al-Karak“, [https://www.britannica.com/place/Al-Karak], 29. kolovoz 2022.

¹⁶⁴ Šobak je križarska utvrda koja se datira u 12. st., a dao ju je izgraditi Baldwin I. od Jeruzalema oko 3 km od Kraljevog puta (ruta Egipat-Sirija), a danas su od njega ostale tek ruševine. *History Hit* s.v. „Shobak Montreal Castle“. [https://www.historyhit.com/locations/shobak-montreal-castle/], 29. kolovoz 2022.

¹⁶⁵ *Encyclopaedia Britannica* s.v. „King's Highway“, [https://www.britannica.com/topic/Kings-Highway], 26. srpanj 2022.

¹⁶⁶ Peutingerova tablica je srednjovjekovni rukopis (12-13.st.) sa prikazom karti rimskih puteva na 12 pergamenih listova. *Hrvatska Enciklopedija* s.v. „Tabula Peutingeriana“. [https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60133], 29. kolovoz 2022.

istočni planinski lanac kroz Wadi al-Yutm, stoga je ona konkretan dokaz postojanja Kraljevog puta.¹⁶⁷ Pronađeno je 40 kontrolnih točki (miljokaza), a njih pet sa latinskim natpisom te brojne usputne stanice na ogranku Via Nova Traiane koja je vodila od Petre prema Aqabi. Ne zna se točno kuda su sve prolazile rute nove Trajanove prometnice, no zbog pronađenih miljokaza pretpostavlja se kako su čak tri ceste vodile iz Petre prema Aqabi: 1. prva je prolazila zapadnim rubom al-Shera strmine¹⁶⁸; 2. ruta koja je vodila prema sjeveru preko visoravni u blizini Wadi Muse; 3. ruta koja je vodila iz Petre prema Basti te se razdvajala prema sjeverozapadu i Sadaqi.¹⁶⁹ Prema Peutingerovoj tablici i pronađenim kontrolnim točkama saznajemo neke od usputnih stanica duž Trajanove prometnice. Primjerice Zadagatta (stanica sjeverno od Petre) ili Wadi Qana gdje je pronađen miljokaz Septimiusa Severa koji se datira u 198.g., a te godine je pobijedio Parte i Via Novom Traianom putovao prema Egiptu.¹⁷⁰ Navedeni podaci dokazuju kako se prometnica koristila i za vojne pohode. Kraljev put i dalje postoji pod istim imenom iako više ne nosi istu važnost kao što je to bio slučaj u povijesti. Brojni lokaliteti duž njegovih ruta u moderno vrijeme su velike turističke atrakcije koje lokalnome stanovništvu donose određeni dio prihoda.

3.3. ARHEOLOŠKI ZNAČAJ

Odabrani primjeri gradova i prirodnih ljepota prikazat će arheološki značaj, odnosno vrijednost tih mjesta koja su se nalazila u blizini nekadašnjih ruta Kraljevog puta. Vjerojatno najvažniji grad na ovim rutama bio je Petra. Prema religijskom vjerovanju, u Petri je Mojsije udario o stijenu te je zatim iz nje potekla voda. Grad je okružen stijenama od pješčenjaka što mu daje karakteristično crvenkasto-ljubičasto-žutu boju. Iznimno poželjan grad za vrijeme helenizma i rimskog razdoblja upravo zbog svoga statusa i položaja. Nabatejci su razvili ovaj grad te je od tada imao veliku moć u trgovačkoj razmjeni. Rimljani su nakon osvajanja Nabatejskih krajeva osvojili i vlast nad Petrom, no promjena trgovačkih ruta uzrokovala je postupan pad interesa za grad. Grad je nakon Križara i njihovih pohoda potpuno zaboravljen

---

¹⁶⁷ SMITH 2005: 186.

¹⁶⁸ Nelson Glueck i Sir Aurel Stein mislili su kako je ovo originalna ruta Via Nove Traiane, no na njoj nedostaje kontrolnih točaka i zaobilazi Sadaqu koja je sigurno bila dio Trajanove ceste. GRAF 1993: 262.

¹⁶⁹ GRAF 1993: 262.

¹⁷⁰ GRAF 1993: 262.

sve do 1812. godine kada ga otkriva Johann Ludwig Burckhardt.¹⁷¹ Najpoznatije otkriće koje je i danas popularna turistička atrakcija je nedovršena grobnica uklesana u stijenu, koja je kroz bizantsko razdoblje korištena kao crkva.¹⁷² Zbog specifične boje kamena naziva se i „Rose City“ zbog čega je 1985. godine uvrštena na UNESCO-v popis svjetske baštine nakon čega su beduini koji su tamo živjeli morali prisilno iseliti. Kroz Petru su prošle brojne civilizacije i povijesni narodi, od njegove izgradnje od strane Nabatejaca sve do Grčkog Carstva, Rimskog Carstva i Bizanta. Grad je zaboravljen i potpuno napušten od početka 8. stoljeća. Njegovim otkrićem se postavilo pitanje zašto bi narod izgradio grad usred pustinje okružen stijenama.¹⁷³ Unatoč pustinjskom okružju i pustinjskim prirodnim uvjetima, Nabatejci su izgradili grad te osmislili složen sustav navodnjavanja i trgovine koji je grad oživio i očuvao stoljećima.

Petra je grad bogate povijesti, stoga ne iznenađuje broj arheoloških nalazišta koji se tamo može vidjeti. Od arapskog Siq¹⁷⁴, odnosno ceste u stijeni koja vodi prema Petri, u Petri se još mogu vidjeti riznica, samostan, teatar, ulica fasada (naziv za nabatejske grobnice), grobnica Sextiusa Florentinusa, crkva koja se datira u 446.g., Lavlji hram, Veliki hram, hram Qasr Al-Bint i još mnogo drugih lokaliteta.¹⁷⁵ Originalna namjena riznice (Al Khazna) i dalje je nepoznata, a visoka je 40 m i ukrašena korintskim kapitelima, frizovima, figurama. Neki arheolozi su vjerovali da je to hram, dok su drugi mislili da je to mjesto za pohranu dokumenata. Riznica sadrži pogrebnu urnu, a prema legendi lokalnog stanovništva ona skriva i faraonovo blago, no u stvarnosti je dokazano kako je ona spomenik kraljevskoj obitelji. Najnovija arheološka istraživanja otkrila su groblje ispod riznice te se ono još istražuje.¹⁷⁶ Samostan je sagrađen po uzoru na riznicu, a služio je kao soba za sastanke vjerskih zajednica. Datira se u rano 2. stoljeće, za vrijeme vladavine kralja Rabela II. Dvorana je ponovno korištena kao kršćanska kapelica, a križevi su uklesani u stražnji zid pa je stoga i dobio naziv "Samostan" (Dayr na arapskom).¹⁷⁷ Teatar je jedan od najboljih primjera nabatejske i rimske gradnje. On je

---

¹⁷¹ *Encyclopaedia Britannica* s.v. „Petra“, [<https://www.britannica.com/place/Petra-ancient-city-Jordan>], 30. kolovoz 2022.

¹⁷² *Encyclopaedia Britannica* s.v. „Petra“, [<https://www.britannica.com/place/Petra-ancient-city-Jordan>], 30. kolovoz 2022.

¹⁷³ *History* s.v. „Petra“, [<https://www.history.com/topics/ancient-middle-east/petra>], 30. kolovoz 2022.

¹⁷⁴ Siq je dio rascijepljene stijene duljine 160 m, širine 3-12 m i visine 80m. Veći dio je prirodan, a drugi dio su isklesali Nabatejci. *Petra Development & Tourism Region Authority* s.v. „The Siq“. [<https://pdtra.gov.jo/Pages/viewpage?pageID=107>], 30. kolovoz 2022.

¹⁷⁵ *Petra Development & Tourism Region Authority* s.v. „Locations in Petra“. [<https://pdtra.gov.jo/Pages/viewpage?pageID=4>], 30. kolovoz 2022.

¹⁷⁶ *Petra Development & Tourism Region Authority* s.v. „The Treasury“. [<https://pdtra.gov.jo/Pages/viewpage?pageID=108>], 30. kolovoz 2022.

¹⁷⁷ *Petra Development & Tourism Region Authority* s.v. „The Monastery“. [<https://pdtra.gov.jo/Pages/viewpage?pageID=109>], 30. kolovoz 2022.

urezan u planinu u podnožju Visokog mjesta žrtvovanja za vrijeme nabatejskog kralja Arete IV. , dok su Rimljani obnovili stražnji zid pozornice teatra koji je mogao primiti i do 4 000 ljudi.¹⁷⁸ Petra je bogata arheološkim lokalitetima stoga ne čudi kako je jedan od najposjećenijih gradova toga područja.

Madaba je također grad bogate povijesti. Datira se oko 1300.g.pr.Kr., a tijekom tog razdoblja njime su upravljali Nabatejci (1.st.), u helenističkom periodu Rimljani, zatim slijedi vlast Bizanta 451.god., nakon čega se javlja sve više mozaika. Zbog toga je Madaba poznata i pod nazivom „Grad Mozaika“; gotovo ispod svake kuće se mogao naći bizantski mozaik. Danas ih se većina može vidjeti u gradskom muzeju Madabe. Grad je potpuno uništen od strane Perzijanaca 614.god. nakon čega je grad napušten sve do 1880.god. kada grupa kršćana iz Keraka ponovno izgrađuje grad. Najpoznatiji mozaik nalazi se unutar grčke ortodoksne crkve sv. Jurja (st. George) iz 6.st., a prikazuje kartu čitave regije od Jordana i Palestine na sjeveru sve do Egipta na jugu.¹⁷⁹ Petra i Madaba su s arheološkog gledišta bogati gradovi te su među najposjećenijim gradovima jordanskoga područja. Osim navedenih gradova pri putovanju se moglo proći i kroz druge gradove (AL-Tafilah, Al-Shawbak) i prirodne ljepote koji su se nalazili duž ovog trgovačkog puta poput Planine Nebo ili Wadi Al-Mawjiba, gdje se nalazi prirodni rezervat biosfere Dana.¹⁸⁰

Planina Nebo je jedno od prirodnih ljepota koje se nalazi u blizini Kraljevog puta. Prema Bibliji, to je mjesto gdje je Mojsije dobio pogled na Obećanu zemlju, a popularno je vjerovanje kako je pokopan upravo na ovoj planini.¹⁸¹ Prva arheološka iskapanja započela su 1933.god. (Jerome Mihaic) sa *Studium Biblicum Franciscanum*. Tijekom iskapanja na vrhu planine pronađeni su ostaci bizantske crkve i samostana. Smatra se kako je crkva prvi put sagrađena u drugoj polovici 4. st. u spomen Mojsijeve smrti, a drugi put je sagrađena 597.god. Osim crkve i samostana pronađeno je i šest grobova koji su izdubljeni u prirodnoj stijeni ispod poda crkve obloženog mozaikom.¹⁸² Mozaici u Mojsijevoj memorijalnoj crkvi datiraju se oko 530.god. Unutar crkve pronađeni su i ostaci rimske keramike i crveno oslikana keramika umajadskog razdoblja. Osim tih nalaza pronađeni su i ostaci bizantske keramike i novčić iz razdoblja cara

---

¹⁷⁸ *Petra Development & Tourism Region Authority* s.v. „The Theater“. [https://pdtra.gov.jo/Pages/viewpage?pageID=114], 30. kolovoz 2022.

¹⁷⁹ Sine nomine. Madaba 2011: 4.

¹⁸⁰ *Encyclopaedia Britannica* s.v. „King’s Highway“, [https://www.britannica.com/topic/Kings-Highway], 7. kolovoz 2022.

¹⁸¹ Pnz 34

¹⁸² *Madain Project* s.v. „Mount Nebo“. [https://madainproject.com/mount_nebo?fbclid=IwAR009MHg1c5o2zQzCZMXY_gnbVdR3EGo9606JOcfMEkd9vztPpH5GlpL1GQ], 30. kolovoz 2022.

Valentinijana II. (383-392.god.).¹⁸³ Dokaz rimske prisutnosti na planini su i pronađeni miljokazi rimske ceste koja je povezivala Esbous (Hesban) i Livias (al-Ramah) u dolini Jordana. Bizantski hodočasnici koristili su cestu koja je prolazila sjeverno od Wadi Uyun Muse pri putovanjima iz Jeruzalema prema Mojsijevu spomeniku na planini.¹⁸⁴ Navedeni nalazi dokazuju korištenje Kraljevog puta kroz rimsko, umajadsko i bizantsko razdoblje te da je planina Nebo bila u neposrednoj blizini te trgovačke rute.

4. PUT SVILE I KRALJEV PUT U SUVREMENO DOBA

Put svile je kroz povijest doživio svoj vrhunac, zaborav te ponovno otkriće. Danas se radi na oživljavanju njegove stare slave, no na tome putu često nailaze na svojevrsne prepreke. Uspostava novih veza između zemalja je dugotrajan i osjetljiv proces. Pri tome se gleda povijest tih zemalja, npr. na čijim su stranama bili pri vojnim sukobima i sl., pa stoga se nekad nailazi na određene predrasude i prekomjeran oprez.

Nakon završetka II. svjetskog rata, radi se na obnovi trgovačke komunikacije i opće suradnje Kine i Zapada, a samim time i da se pripomogne razvoju gospodarstva. Kina je i danas vrlo moćna sila koja često ulaže u izgradnju prometnica i infrastrukture u drugim zemljama, no kineska ekonomija pretrpjela je veliku štetu tijekom početka pandemije koronavirusa. „Novi Put svile“ prvi puta je spomenut još 2013. godine, a njegov cilj jest nova trgovačka mreža između Azije, Afrike i Europe. Državni šef Xi Jinping namjenu obnovljenog puta opisao je sljedećim riječima: „*Novim putem svile želimo poboljšati gospodarsku razmjenu diljem svijeta i povećati stupanj blagostanja svih zemalja. To je put zajedničkog, globalnog rasta. Činjenice pokazuju da zajednički projekti potiču razvoj mnogih zemalja svijeta, a i za Kinu znače daljnje otvaranje prema svijetu*“.¹⁸⁵ Većina država Europe je od samih početaka iskazala skepticizam prema obećanjima i najavama Xi Jinpinga. Jedna od izuzetaka je Ukrajina koja je dobila i nadimak *European granary*, odnosno žitnica Europe. Razlog tome je što je zaslužna za izvoz žita i agrikulturnih

---

¹⁸³ BIANCHI 2019: 204-205.

¹⁸⁴ *Madain Project* s.v. „Mount Nebo“. [https://madainproject.com/mount_nebo?fbclid=IwAR0O9MHg1c5o2zQzCZMXY_gnbVdR3EGo9606JOcfMEkd9vztPpH5GlpL1GQ], 30. kolovoz 2022.

¹⁸⁵ *DW Made for minds* s.v. „Veliki udarac za Novi put svile“, [<https://www.dw.com/hr/veliki-udarac-za-novi-put-svile/a-54370450>], 22. srpanj 2022.

proizvoda ne samo po Europi, već i u ostatku svijeta. No, unatoč nepovjerenju Zapada, Kina je od 2012. godine postala najveći i najvažniji partner u trgovini zemljama središnje Azije, prvenstveno Kazahstan i Turkmenistan, a slijede ih Uzbekistan i Kirgistan.¹⁸⁶ Važno je naglasiti kako Moderni pojas Puta svile, prema dogovoru od 7. rujna 2013. godine, podrazumijeva obnovu gospodarskog i ekonomskog pojasa. Ekonomski pojas je dio inicijative „jedna ruta-jedan pojas“ s ciljem povezivanja zemalja srednje Azije, a pri tome važnu ulogu ima i Rusija koja ima čvrste veze sa srednjom i zapadnom Azijom te regijom Kavkaza.¹⁸⁷ Što se tiče gospodarskog pojasa, ono također podrazumijeva povezivanje zemalja središnje Azije (primjerice Uzbekistan, Kazahstan, Kirgistan) koje ovise o kineskom gospodarstvu. Cilj je gospodarska integracija zemalja Europe i Azije.¹⁸⁸ Dakle, razvojem gospodarskog i ekonomskog pojasa Puta svile kroz suradnju s Kinom očekuje se razvoj industrije i poljoprivrede.

Danas i dalje postoje dijelovi staza Putova svile: „Dijelovi puta svile preživjeli su u obliku asfaltirane autoceste koja povezuje Pakistan i Ujgursku autonomnu regiju Xinjiang u Kini. Stara cesta bila je poticaj za plan Ujedinjenih naroda za transazijsku autocestu, a željeznički pandan cesti predložila je Ekonomska i socijalna komisija UN-a za Aziju i Pacifik (UNESCAP)“¹⁸⁹ Također, ona je poslužila i kao inspiracija kineske violončelistice YO-Yo Ma u osnutku projekta pod nazivom Put svile 1999. godine. Cilj toga projekta je istraživanje kulturne tradicije duž, pa i izvan rute s ciljem povezivanja umjetnosti i kultura u svijetu.¹⁹⁰ Ideja o preporodu drevnog Puta svile sve je popularniji u novije vrijeme. Stoga je osmišljen i potpisan sporazum 2007. godine kojeg su potpisale 19 zemalja. Sporazum je predviđao poboljšanje kopnenih ruta i povezanosti. Oživljavanje ruta tzv. Novog puta svile bio bi koristan za kontinentalne zemlje srednje Azije, istočne Europe te za područja daleko od mora, a mnogi se nadaju i zbližavanju naroda istoka i zapada.¹⁹¹ Sedam godina kasnije čak je 33 lokaliteta u Kini, Kirgistanu i Kazahstanu uvršteno na UNESCO-v popis svjetske kulturne baštine (od nekadašnjeg Chang'ana, danas Xi' ana sve do masiva Tien Shana).¹⁹²

---

¹⁸⁶ YUAN 2014: 70., 112.

¹⁸⁷ *China Highlights* s.v. „The New Silk Road - The Belt and Road Initiative“. [<https://www.chinahighlights.com/silkroad/new-silk-road.htm>], 30. kolovoz 2022.

¹⁸⁸ *China Highlights* s.v. „The New Silk Road - The Belt and Road Initiative“. [<https://www.chinahighlights.com/silkroad/new-silk-road.htm>], 30. kolovoz 2022.

¹⁸⁹ *Encyclopaedia Britannica* s.v. „Silk Road“, [<https://www.britannica.com/topic/Silk-Road-trade-route>], 25. srpanj 2022.

¹⁹⁰ *Encyclopaedia Britannica* s.v. „Silk Road“, [<https://www.britannica.com/topic/Silk-Road-trade-route>], 25. srpanj 2022.

¹⁹¹ NOVAK 2008: 55.

¹⁹² *Hrvatska enciklopedija* s.v. „Put svile“, [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64249>] 25. srpanj 2022.

Sve su to jasni dokazi kako se od 90-ih godina radi na ponovnom povezivanju istoka i zapada. Moderni Put svile podrazumijeva i kopnene i morske rute koje prolaze Azijom, Afrikom i Europom. Pomorske rute prolaze sljedećim gradovima: „*Qanzhou, Fuzhou, Haikou, Beihai, Hainoi (Vijetnam), Kuala Lumpur (Malezija), Jakarta (Indonezija), Colombo (Šri Lanka), Kolkota (Indija), Nairobi (Kenija), Atena (Grčka) i Venecija (Italija)*.“¹⁹³ Dva dana u godini održava se i Festival Puta svile radi lakšeg povezivanja i interkulturnog prihvaćanja. Tijekom festivala održavaju se razne manifestacije, predstave, koncerti, izlaganja umjetnosti i testiranja hrane.¹⁹⁴ Sve se više dovodi u pitanje održavanje takvih manifestacija i koncerata. Tvrdnje kako „Novi Put svile“ ne ispunjava očekivanja sve su brojnije, stoga valja postaviti pitanje maskiraju li takve manifestacije i koncerti stvarno stanje?

Kraljevim putem se ne održavaju projekti i manifestacije kao što je to slučaj sa Novim Putem svile. No, ipak on i dalje postoji pod istim nazivom. Iako više nema onu važnost niti promet koju je uživao kroz povijest njime se i dalje mogu vidjeti ostaci gradova i utvrda koji su spomenuti u prethodnome poglavlju rada. Prihodi koji se danas ostvaruju u gradovima koji su duž ruta drevnog Kraljevog puta najvećim dijelom se ostvaruju putem turizma. Prema podacima Ministarstva turizma i antikviteta Petru je od siječnja 2014 do rujna 2018. god. u prosjeku posjetilo 44 487 000 ljudi, a razdoblje covid-19 nije im znatno oštetilo sezonu.¹⁹⁵ Lokalno stanovništvo Petre, Madabe i drugih gradova duž Kraljevog puta i dalje živi slično kao i stoljećima prije te nerijetko svoje proizvode prodaju turistima.

Turisti na planini Nebo osim Mojsijeve monumentalne crkve mogu vidjeti i repliku Mojsijeve zmije načinjene od mjedi Giovanna Fantonia te skulpturu Vincenza Bianchija koja je posveta papi Ivanu Pavlu II. i njegovu posjetu 2000. god. Osim toga, na planini se može vidjeti i kotrljajući kamen koji je bio korišten kao utvrđena vrata bizantskog samostana u selu Faisaliyah (nekad Kufr Abu Badd).¹⁹⁶ Osim planine Nebo, turisti često posjećuju i prirodni rezervat biosfere Dana. Tamo mogu vidjeti rijetke biljne i životinjske vrste poput pješčane mačke, sirijskog vuka, male vjetruše i bodljikavog guštera. U Dani je

---

¹⁹³ *China Highlights* s.v. „The New Silk Road - The Belt and Road Initiative“. [<https://www.chinahighlights.com/silkroad/new-silk-road.htm>], 30. kolovoz 2022.

¹⁹⁴ *Silk Road Festival* s.v. „Silk Road Festival“, [<https://silkroadfestival.org/festival/>], 30. kolovoz 2022.

¹⁹⁵ *CEIC* s.v. „Jordan Number of Visitors: Petra“, [<https://www.ceicdata.com/en/jordan/number-of-visitors-by-tourist-sites/number-of-visitors-petra>], 30. kolovoz 2022.

¹⁹⁶ *Madain Project* s.v. „Mount Nebo“. [https://madainproject.com/mount_nebo?fbclid=IwAR0O9MHg1c5o2zQzCZMXY_gnbVdR3EGo9606JOcfMEkd9vztPpH5GlpL1GQ], 30. kolovoz 2022.

identificirano oko 100 arheoloških nalazišta, a ističu se drevni rudnici bakra u Wadi Feinanu, koji se smatraju najvažnijim arheološkim kompleksom u južnom Jordanu. Rezervat je poznat po modelu integriranog očuvanja i razvoja, a zaštita biološke raznolikosti je povezana s poboljšanjem socijalne i ekonomske dobrobiti lokalnog stanovništva. Više od 800 ljudi sada ima koristi od ovih programa za stvaranje prihoda. Prihodi od turizma pokrivaju sve tekuće troškove rezervata.¹⁹⁷

5. ZAKLJUČAK

Postojanje trgovačkih puteva pripomoglo je poboljšanju gospodarskog stanja zemalja, širenju znanja i kulture, pomoglo državnoj ekonomiji te nerijetko uspostavljalo i političke saveze. Osim raznih materijalnih dobara, trgovačkim putevima širile su se i razne bolesti, ali i religije i ideje. Određeni gradovi imali bi velikih koristi od trgovačkih puteva, pogotovo ako su imali razvijenu proizvodnju i trgovinu traženih trgovačkih dobara. Naposljetku to bi privlačilo velik broj stranih trgovaca, ali i običnih ljudi zbog čega bi dolazilo do porasta broja stanovništva te je to dovelo do rasta gradova. Put svile i Kraljev put primjer su trgovačkih puteva sa dugom poviješću. Nije nam poznato kuda su sve točno prolazile rute navedenih puteva, no aktualna i buduća arheološka istraživanja zasigurno će odgovoriti na neke nepoznanice. Gradovi duž njihovih nekadašnjih ruta danas su popularne turističke destinacije. Primjerice, Petra, Madaba i gora Nebo neka su od mjesta na rutama Kraljevog puta čije lokalno stanovništvo dobiva prihode od turizma. Ljudi su sve više svjesni potencijala zaboravljenih trgovačkih puteva, stoga se u suvremeno vrijeme pokušava ostvariti njihova obnova, no tek se mora vidjeti na kakvoj će se razini dana obećanja ostvariti. Prava ulaganja bi svakako pomogla siromašnijim zemljama. Prepreka tim napredcima jest što se mnogi drže odnosa u prošlosti, no ako se ponovno žele ostvariti poboljšanja u gospodarstvu i ekonomiji važno je učiti iz greški počinjenih u povijesti te se okrenuti pozitivnijoj budućnosti.

---

¹⁹⁷ *Unesco World Heritage Convention* s.v. „Dana Biosphere Reserve“. [<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5155/>], 30. kolovoz 2022.

6. POPIS ILUSTRACIJA

Slika br. 1 Karta Puta svile. Preuzeto sa *Encyclopedia Britannica* s.v. „Silk Road”, [https://www.britannica.com/topic/Silk-Road-trade-route]

Slika br. 2 Karta granica Kine za vrijeme dinastija Qin i Han. Preuzeto iz knjige DRAGIČEVIĆ, Ivo (2002.) *Kina : od nebeskog carstva do naših dana*. Zagreb : Prometej

Slika br. 3 Prva epoha Han dinastije – Širenje prema Središnjoj Aziji (230.pr.Kr. do 8.n.e.). Razdoblje u kojem su otvoreni „Putovi svile“ koji su spajali Kinu i Zapad. Preuzeto iz članka HERŠAK, E. ; VIDAKOVIĆ, N. Euroazijske povijesne teme i „putovi svile“. // Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu : Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu , Vol. 51 No. 2, 2019. Preuzeto sa https://hrcak.srce.hr/clanak/342906

Slika br. 4 Skulptura „Rajskog konja“ Ferganske doline, 2. st.n.e. iz razdoblja Han dinastije. Preuzeto sa *Khan Academy* s.v. „The Silk Road“, [https://www.khanacademy.org/humanities/world-history/ancient-medieval/silk-road/a/the-silk-road]

Slika br. 5 Perzijska Kraljevska cesta. Preuzeto sa World History Encyclopedia s.v. „Silk Road”, [https://www.ancient.eu/Silk_Road/]

Slika br. 6 Karta Kraljevog puta. Preuzeto sa COOK; Terri, ABBOTT; Lon. *Earth, The Science behind the Headlines* s.v. „Travels in Geology: The King's Highway: The crossroads of ancient Jordan“, [https://www.earthmagazine.org/article/travels-geology-kings-highway-crossroads-ancient-jordan/]

7. POPIS BIBLIOGRAFIJE

Izvori

- Herodot. *Povijest*. Zagreb: Matica Hrvatska, 2007.

- *Biblija*. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 2015. *odnosi se na navedene knjige u radu (Knjiga Postanka, Knjiga Brojeva, Ponovljeni zakon)
- Prokopije. *Tajna Historije*. Zagreb: Stvarnost, 1988.
- *Puentingeriana*. Euratlas s.v. „The complete Tabula Peutingeriana - a Roman Road Map compared with a modern map“. [http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/index.html], 31. kolovoz 2022.

Knjige:

- BINGYING, Chen (1996.) u LUKŠIĆ, Tugomir (1996.) Put svile : [katalog izložbe]: 8. rujna 1996. - 8. siječnja 1997., Zagreb : Muzejsko galerijski centar: 49-52.
- CRAVETTO, Enrico ur. (2007.) *Povijest I, Prapovijest i prve civilizacije*, Zagreb: Jutarnji list
- DRAGIČEVIĆ, Ivo (2002.) *Kina : od nebeskog carstva do naših dana*. Zagreb : Prometej
- FRENCH, Carole (2012.) *Jordan*. Chalfont St. Peter : Bradt Travel Guides ; Guilford : The Globe Pequot Press
- GERNET, Jacques (2008.) *Drevna Kina od prvih početaka do Carstva*. Zagreb : Kulturno informativni centar, Naklada Jesenski i Turk
- LIU, X. ; SHAFFER, L. N. (2007.) *Connections across Eurasia : transportation, communication, and cultural exchange on the Silk Roads*. Boston [etc.] : McGraw Hill, cop.
- LIU, Xinru (2010.) *The Silk Road in World History*. USA : Oxford University Press
- Muzej kineske povijesti „Pregled drevne kineske kulture od zrelog razdoblja dinastije Tang do kasnog razdoblja dinastije Qing- blistavo razdoblje drevne kineske kulture“. *Drevna kineska kultura : od dinastije Tang do dinastije Qing: 618-1911. god.*: Muzejski prostor, Zagreb, 14. rujna 1987 - 14. siječnja 1988. / [ur. Ante Sorić ; prijevod Branko Merlin ... et al. ; fotografije Nedjeljko Čaće ... et al.], Muzejski prostor (Zagreb). Zagreb: MTM: 15-31.
- PEJAKOVIĆ, Snježana (ur.) (1976-1978.) *Povijest otkrića i istraživanja [1] : Početak istraživanja*. Ljubljana ; Zagreb : Mladinska knjiga, 1976-1978.
- POLO, Marko (2004.) *Milion – Putovanja Marka Pola*, Split: Marjan Knjiga
- SIMPFENDORFER, Ben (2009.) *The New Silk Road How a Rising Arab World is Turning Away from the West and Rediscovering China*. Palgrave Macmillan preuzeto s <https://libgen.is/>

- SHAUGHNESSY, Edward L. (2008.) *Drevna Kina*. Zagreb: 24 sata
- STOPIĆ Zvonimir; ĐURĐEVIĆ Goran (2021.) *Svila, zmajevi i papir*, Zagreb : Alfa
- YUAN, Ma (2014.) *New Silk Road : A journey restarts*. China Intercontinental Press

Časopisi:

- ABUDANAH; Fawzi, TWAISSI; Saad, WENNER; Sarah E., TARAWNEH; Mohammad B., AL-SALAMEEN; Adeeb. The Legend of the 'King's Highway: The Archaeological Evidence.', *Zeitschrift für Orient-Archäologie*. Band 8/2015. (Deutsches Archäologisches Institut, Orient-Abteilung), 157-187.
- ARP, Susmita. Legendarni trgovački put : povijesni pregled. // *Geo*, 2008, 6, 22-27.
- BIANCHI, Davide. New Archeological Discoveries in the Basilica of the Memorial of Moses, Mount Nebo, *Institut für Klasische Archeologie* (2019), 203-212.
- BORK, Paul. Biblical archeology. *Ministry Magasine*, (1979), 21.
- CHRISTIAN, David. Silk Roads or Steppe Roads? The Silk Roads in World History, *Journal of World History* Vol. 11, No. 1 (Spring, 2000), 1-26.
- ELAT, M. The Economic Relations of the Neo-Assyrian Empire eith Egypt, *Journal of the American Oriental Society* 98/1(1978), 20-34.
- ERICKSON-GINI; Tali, ISRAEL; Yigal. Excavating the Nabataean Incense Road, *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies* , Vol. 1, No. 1 (2013), Penn State University Press, 24-53.
- FRENCH, David. Pre- and Early-Roman Roads of Asia Minor. The Persian Royal Road, *Iran*, Vol. 36 (1998), 15-43.
- GLUECK, Nelson. Explorations in Eastern Palestine, III, *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, Vol. 18/19, Explorations in Eastern Palestine, III (1937 - 1939), 1-287.
- GRAF, David F. The Via Nova Traiana between Petra and Aqaba, *Syria* T.70, 1/2(1993), 262-263.
- HATUNOGLU, Zeynep. Assyrian trade and structure of accounting in Anatolia, *Accounting and Financial History Research Journal*, Vol. 20 (2021), 91-114.
- HERŠAK, Emil ; VIDAKOVIĆ, Nenad. Euroazijske povijesne teme i „putovi svile“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 51 No. 2, (2019), 279-342.

- KLETTER, R. The Rujm El-Malfuf Buildings and the Assyrian Vassal State of Ammon, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 284 (1991), 33-50.
- Sine nomine. Madaba. *Visit Madaba*, *God.2* (2011), 1-37.
- NOVAK, M. Put svile, *Drvo znanja*, *God.12* (2008), 117, 48-55.
- ORTEGA, David & Ibáñez, Juan & Khalidi, Lamya & Méndez, Vicenç & Campos, Daniel & Teira, Luis. (2013). Towards a Multi-Agent-Based Modelling of Obsidian Exchange in the Neolithic Near East. *Journal of Archaeological Method and Theory*. 21. 10.1007/s10816-013-9196-1.
- Put svile : velika izložba u Zagrebu / [priredio J. Dromić], *Ekološki glasnik*, *God. 5* (1996/97), 4, 55-58.
- SMITH; Andrew M. Pathways, Roadways, and Highways: Networks of Communication and Exchange in Wadi Araba, *Near Eastern Archeology*, Vol.68, No. 4 (Dec., 2005.), The University of Chicago Press on behalf of The American Schools of
- WOOD, Brayant G. The Israelites And The Kings Highway, *Bible and Spade (First Run)*, *BSP 07:4* (Autumn 1978), 109-122.

Internet stranice:

- *Ancient Origins* s.v. „Gebel El-Arak Knife – A Link to Ancient Egypt’s Distant Beginnings“. [<https://www.ancient-origins.net/artifacts-other-artifacts/geb-el-arak-knife-0013972>], 29. kolovoz 2022.
- *Ancient World History* s.v. „King’s Highway and Way of The Sea“, [<http://earlyworldhistory.blogspot.com/2012/03/kings-highway-and-way-of-sea.html>], 27. srpanj 2022.
- *Bible Study* s.v. „The King's Highway Map“, [<https://www.biblestudy.org/maps/kings-highway.html>], 26. srpanj 2022.
- *CEIC* s.v. „Jordan Number of Visitors: Petra“, [<https://www.ceicdata.com/en/jordan/number-of-visitors-by-tourist-sites/number-of-visitors-petra>], 30. kolovoz 2022.
- *China Highlights* s.v. „The New Silk Road - The Belt and Road Initiative“. [<https://www.chinahighlights.com/silkroad/new-silk-road.htm>], 30. kolovoz 2022.

- COOK; Terri, ABBOTT; Lon. *Earth, The Science behind the Headlines* s.v. „Travels in Geology: The King's Highway: The crossroads of ancient Jordan“, [<https://www.earthmagazine.org/article/travels-geology-kings-highway-crossroads-ancient-jordan/>]
- *Encyclopaedia Britannica* s.v. „Al-Karak“, [<https://www.britannica.com/place/Al-Karak>], 29. kolovoz 2022.
- *Encyclopaedia Britannica* s.v. „King's Highway“, [<https://www.britannica.com/topic/Kings-Highway>], 19. kolovoz 2022.
- *Encyclopaedia Britannica* s.v. „Maitreya“, [<https://www.britannica.com/topic/Maitreya-Buddhism>], 27. kolovoz 2022.
- *Encyclopaedia Britannica* s.v. „Petra“, [<https://www.britannica.com/topic/Kings-Highway>], 30. kolovoz 2022.
- *Encyclopaedia Britannica* s.v. „Silk Road“, [<https://www.britannica.com/topic/Silk-Road-trade-route>], 17. srpanj 2022.
- *DW Made for minds* s.v. „Veliki udarac za Novi put svile“. [<https://www.dw.com/hr/veliki-udarac-za-novi-put-svile/a-54370450>]
- *Greelane* s.v. „Historija i arheologija Puta svile“. [https://www.greelane.com/bs/nauka-tehnika-matematika/dru%C5%A1tvene-znanosti/along-the-silk-road-167077?fbclid=IwAR3JdnD_ZhlzlgML7BKdXTckQLPK5rn9ZpyJESM27yaEmDZajJqDGcLQleE], 27. kolovoz 2022.
- *History Hit* s.v. „Shobak Montreal Castle“. [<https://www.historyhit.com/locations/shobak-montreal-castle/>], 29. kolovoz 2022.
- *History* s.v. „Petra“. [<https://www.history.com/topics/ancient-middle-east/petra>], 30. kolovoz 2022.
- *History* s.v. „Tang Dynasty“. [<https://www.history.com/topics/ancient-china/tang-dynasty#emperor-xuanzong>]. 27. kolovoz 2022.
- *History* s.v. „Silk Road“. [<https://www.history.com/topics/ancient-middle-east/silk-road>], 2. lipanj 2022.
- *History* s.v. „The Silk Road: 8 Goods Traded Along the Ancient Network“, [<https://www.history.com/news/silk-road-trade-goods>], 22. srpanj 2022.
- *Hrvatska enciklopedija* s.v. „Polo, Marko“, [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49265>], 25. kolovoz 2022.

- *Hrvatska Enciklopedija* s.v. „Tabula Peutingeriana“. [https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60133], 29. kolovoz 2022.
- *Hrvatska enciklopedija* s.v. „Nabatejci“, [https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42667], 27. srpanj 2022.
- *Hrvatska enciklopedija* s.v. „Put svile“, [World History Encyclopedia s.v. „Silk Road“, https://www.ancient.eu/Silk_Road/], 24. kolovoz 2022.
- *Institute of Archaeology, Chinese Academy of Social Sciences* s.v. „Important archaeological sites discovered along Silk Road provides insight into the past“. [http://www.kaogu.cn/en/News/New_discoveries/2017/0512/58155.html], 27. kolovoz 2022.
- *Khan Academy* s.v. „The Silk Road“, [https://www.khanacademy.org/humanities/world-history/ancient-medieval/silk-road/a/the-silk-road], 19. kolovoz 2022.
- Louvre Museum [https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010007467], 29. kolovoz 2022.
- *Madain Project* s.v. „Mount Nebo“. [https://madainproject.com/mount_nebo?fbclid=IwAR0O9MHg1c5o2zQzCZMXY_gnbVdR3EGo9606JOcfMEkd9vztPpH5GlpL1GQ], 30. kolovoz 2022.
- *Petra Development & Tourism Region Authority* s.v. „Locations in Petra“. [https://pdtra.gov.jo/Pages/viewpage?pageID=4], 30. kolovoz 2022.
- *Petra Development & Tourism Region Authority* s.v. „The Theater“. [https://pdtra.gov.jo/Pages/viewpage?pageID=114], 30. kolovoz 2022.
- *Petra Development & Tourism Region Authority* s.v. „The Treasury“. [https://pdtra.gov.jo/Pages/viewpage?pageID=108], 30. kolovoz 2022.
- *Petra Development & Tourism Region Authority* s.v. „The Siq“. [https://pdtra.gov.jo/Pages/viewpage?pageID=107], 30. kolovoz 2022.
- REID, Stan. *UNESCO* s.v. „The Arap Monopoly“, [https://en.unesco.org/silkroad/knowledge-bank/arab-monopoly], 16. srpanj 2022.
- *Scientific American* s.v. „Archaeologists Uncover Another Branch of the Silk Road“, [https://www.scientificamerican.com/article/archaeologists-uncover-another-branch-of-the-silk-road/], 16. srpanj 2022.
- *Silk Road Festival* s.v. „Silk Road Festival“, [https://silkroadfestival.org/festival/], 30. kolovoz 2022.

- *Silk Road, History of the Silk Road* s.v. „The First Contact Between Rome and China“. [http://www.silk-road.com/artl/romanenvoy.shtml/] 8. lipanj 2022.
- *Sociedad Espanola de Iranologia-SEI* s.v. „The Aquemenid Royal Road in Central Asia“. [https://iranologia.es/en/2021/02/03/the-aquemenid-royal-road-in-central-asia/?fbclid=IwAR3ou6laJr390O-ECKYkPw1iVa80I0sFGIe0DRsqRAfFwHRibIxcyzGQmr4], 27. kolovoz 2022.
- *Socmedarch* s.v. „Kraljevski put Ahmeneida“. [https://hr.socmedarch.org/royal-road-of-the-achaemenids-172590-14340], 27. kolovoz. 2022.
- *Unesco World Heritage Convention* s.v. „Dana Biosphere Reserve“. [https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5155/], 30. kolovoz 2022.
- *UNESCO World Heritage Convention* s.v. „Incense Route - Desert Cities in the Negev“, [https://whc.unesco.org/en/list/1107/], 6. kolovoz 2022.
- QUAN, Chris. *China Highlights* s.v. „What Was Traded on the Silk Road and Why (10 Items)“, [https://www.chinahighlights.com/silkroad/what-was-traded-and-why.htm], 21. srpanj 2022.
- *World History Encyclopedia* s.v. „Silk Road“, [https://www.ancient.eu/Silk_Road/], 21. srpanj 2022.
- *World History Encyclopedia* s.v. „Wu Zeitan“. [https://www.worldhistory.org/Wu_Zetian/], 27. kolovoz 2022.
- WAUGH, Daniel C., *Penn Museum* s.v. „The Silk Roads in History“, [https://www.penn.museum/sites/expedition/the-silk-roads-in-history/], 16. srpanj 2022.